

ORSZÁGOS PEDAGÓGIAI INTÉZET

Magyar tanszék

MAGYAR NYELV

a gimnázium I. osztálya számára

Első rész

Kísérleti munkafüzet

Készítette:

A Fialat Nyelvészek Munkaközössége

Budapest, 1974.

156
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETE
PÉCSI TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA

MAGYAR NYELV

A GIMNÁZIUM SZÁMÁRA

EMBER ÉS NYELV
KÍSÉRLETI MUNKAFÜZET

Készítette:

A Fialat Nyelvészek Munkaközössége

Budapest–Pécs, 1978.

Kiadásért felel:

Hajdú Péter az MTA Nyelvtudományi Intézetének igazgatója.

Készült a Pécsi Tanárképző Főiskola sokszorosítójában.

A/4-es 300 példányban.

Felelős vezető:

Bolla Ferenc, c. főiskolai tanár, főtitkár.

ISBN 963 641 036 4

Nyomdába érkezett: 1978. január 20.-án.

I.

Nyelv -- kommunikáció -- gondolkodás

I. Strandra megyünk

Pista ezzel a mondattal állított be Karcsiékhoz:

"Képzeld, az öcsém még ilyen gyönyörű időben sem akar velünk jönni a strandra!"

Mire tudunk következtetni, ha véletlenül tanúi vagyunk ennek a jelenetnek? Néhány kérdés segít a megbeszélésben:

a/ Miért érthették meg Karcsiék Pista mondatát?

b/ Mit tudtak meg Karcsiék, mit tudhat meg a külső szemlélő?

c/ Mit árul el Pista mondata a strandoláshoz való viszonyáról?

d/ Mit árul el Pista mondata öccsének a strandoláshoz való viszonyáról?

e/ Hogy mondták volna ugyanezt Laci, aki nem szeret strandolni?

f/ Miért mondta ki egyáltalán Pista ezt a mondatot?

g/ Milyen válasz várható Pista mondatára?

Foglaljuk össze tömören a megbeszélés eredményeit!

Az ismeretek, gondolatok kicserélése a nyelv használatával, azaz a beszéd által történik. A gondolatok kicserélésének a folyamatát közlésnek nevezük. A közlés neve idegen szóval: kommunikáció.

A nyelv tehát az emberi kommunikáció alapvető eszköze. Lehetővé teszi, hogy belső, azaz szubjektív tartalmakat /gondolatainkat/ mások számára hozzáférhetővé, azaz objektívvé tegyünk.

Mindenki valamilyen nyelven gondolkodik. A nyelv a gondolkodás formája.

"A
tár
vol
tár
két
ház
zsá
mit
zsá
tár

re?

des

II. Feladatok

1. Swift a következő "tudományos" kísérletről számol be a Gulliverben: "A terv a szavakat teljesen meg akarta semmisíteni. Megoldásul azt ajánlották, hogy »Mivel a szavak tulajdonképpen csak a dolgok nevei, egyszerűbb volna, ha minden ember magánál hordaná azokat a tárgyakat, amelyek bizonyos társalgás lefolytatásához szükségesek.« Gyakran szemtanúja voltam, amint két bölcs majdnem összerogyott kacatos zsákjuk súlya alatt, mint nálunk a házalók. Ezek, amikor az utcán találkoztak, letették terhüket, kinyitották zsákjukat, órák hosszat társalogtak, aztán visszarakták a sok lim-lomot, amit beszéd helyett egymásnak mutogattak, majd felsegítve egymás hátára a zsákot, elbúcsúztak." Mit gondoltok, mikről lehetne, s mikről nem lehetne társalogni ilyen módon?

2. A nyelv a közlés eszköze. Okvetlenül szükségünk van ilyen eszközre? Nem cserélhetnénk gondolatot úgy is, mint pl. bélyeget? Miért?

3. Egy furcsa kérdés

Az-e a célunk, hogy beszéljünk, amikor beszélünk? Ha nem, akkor miért beszélünk?

4. Kommunikáció-e, és ha igen, mi az eszköze?

a süketnémák kézmozdulatai

egy magnószalag

a közlekedési rendőr tevékenysége

egy vers

egy vers felolvasása valakinek

a kacsintás

egy /leírt/ mondat /egy csukott könyvben/

ha egy mondatot mondunk valakinek

ha valaki nevet a viccemen

ha valaki egyedül ülve a tv előtt nevet a műsoron

ha egy kutya egy párnát ráncigál

ha egy kutya a gazdáját az ajtó felé ráncigálja

a tepsolás a színházban

Találj még olyan jelenségeket, amelyekről

a/ bizonyos, hogy kommunikáció:

b/ bizonyos, hogy nem kommunikáció

c/ nehéz eldönteni, hogy kommunikáció-e

5. Az utcán valakinek el kell magyaráznom, hogyan talál meg egy bizonyos épületet. Mi lesz a különbség a következő esetek között:

a/ szóban elmondom

b/ lerajzolom az utvonalat

c/ az illetőnek nem tudom a nyelvét, és mutogatással próbálkozom.

6. Csínálj három olyan mondatot, melynek tartalmát, jelentését nem nyelvi eszközzel, a/ rajzzal, képpel; b/ arcjátékkal; c/ más mozdulattal is közölheted!

a/ _____

b/ _____

c/ _____

7. Irj le három olyan mondatot, melynek tartalmát, jelentését csak a nyelv segítségével tudod közölni, sehogymásképp!

a/ _____

b/ _____

c/ _____

8. Mikor lehet könnyebben valótlanít állítani?

Miért könnyebb azt állítani, hogy fáj a fogad /amikor pedig nem fáj/, mint azt, hogy kék ruha van rajtad, amikor pedig sárgát vettél föl?

9. Ki tudja a legpontosabban közölni?

Valeki mutasson be egy igen egyszerű mozgulatsort némajátékkal! A jelenetet írdátok le három mondatban! Kinek a leírása lesz a legpontosabb?

10. Fejezd ki a/ mozgulatokkal, b/ egy bekezdésnyi elmondott szöveggel:

Miről szólt az a film, amit utoljára láttál?

Mit mond ki Archimédesz törvénye?

Mi a két kifejezés mód közötti különbség?

11. Hogyan kérnél Madridban egy kiló kenyeret, ha nem tudsz spanyolul, az eladó pedig csak spanyolul beszél?

12. Fogalmazd meg egyszerűbb formában:

a/ Az év első hónapjában a mellettünk levő lakás lakóinak négy lábú ugató állata kiesett abból a magasságból, amelyik az épület negyedik szintjét képezi.

b/ Az a nálam fiatalabb fiú, akinek az édesanyja az én édesanyám, édesapja az én édesapám, a mai napot megelőző napon két, üvegből készült ivóedényre való, tehát szarmazó, fehér folyadékot ivott meg.

c/ Kérlek, mondd meg nekem, melyik igaz: az, hogy Pista elment a boltba, vagy az, hogy Pista nem ment el a boltba.

13. Gondolta? Mondta?

James Joyce angol író Ulysses című híres regényéből való a következő néhány sor:

"Egy kisebb lány, kiütések nyomával a homlokán, nyílt hordóabronccsal a kezében, /Bloom úr/ jól megnézte. Meg kellene neki mondani, hogy nem nő meg, ha dohányzik. Hagyjuk! Nem fenéki tejjel az élete. Kocsmák előtt lézeng, hogy hazavigye a papáját. Gyere haza a mamához, papa! Csendes idő: biztosan nincsenek benn sokan."

Húzd alá különböző színekkel a következőket:

- a/ Mikor beszél a szerző a hősről?
- b/ Melyek azok a mondatok, amelyekből Bloom úr /olvasd: blum/ gondolatait ismerjük meg?
- c/ Hol van további szerepváltás a szövegben?

14. Ugyanaz a gondolat -- különféleképpen kifejezve

Mondatcsoportokat olvashatsz alább. Vizsgáld meg: mi a különbség a mondatcsoportok egyes mondatai között!

a/ A barátom verseket ír.

A barátom költeményeket ír.

A barátom közzölteményeket ír.

b/ Táncolok.

Táncot járok.

Tánci-tánci.

c/ Szeretem anyukámat.

Я люблю маму.

I love Mummy.

Ich liebe Mutti.

d/ Meg tetszik enni a levest?

Ön megeszi a levest?

Megeszed a levest?

e/ A piros borítós füzetet kérem.

Azt a füzetet kérem, amelyiknek piros a borítója.

Azt a füzetet kérem, amelyik piros borítós.

f/ Csukd be az ajtót!

Becsukná az ajtót?

Jó lenne becsukni az ajtót.

Nyitva maradt az ajtó!

Nélatok cipzár van?

vet

tud

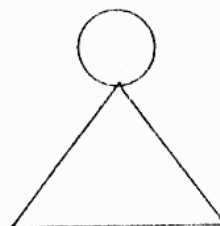
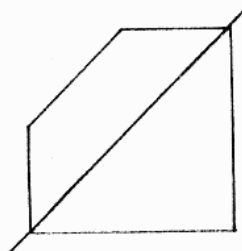
tel

ír
zük

15. Miért van különbség?

Vajon miben különbözik a rádióriporter és a tv-riporter szóbeli közvetítése egy labdarúgó-mérkőzésről? Miért?

16. Írd le az alábbi két ábrát minél rövidebben úgy, hogy az is le tudja rajzolni, aki nem látja!

17. Közöl-e valamit:

a/ az öltözködés

b/ a hajviselés

c/ a terített asztal

d/ a grafikon

18. Hányféleképpen tudod nyelvileg kifejezni a következő -- egyértelmű -- műveleteket:

a/ $9 + 2 = 11$

b/ $9 \cdot 2 = 18$

19. Beszéd és írás

Ha írásban fejezed ki magad, akkor mondataidban és a mondatok végén írásjeleket alkalmazol. Melyek ezek? Mit lehet velük kifejezni? Hogy fejezzük ki előbeszédben azt, amit írásban írásjelekkel jelölünk?

II.

A nyelv: a társadalmi fejlődés kísérője és feltétele

I. Piramisok építése

Az egyiptomi piramisokat sokezer ember összehangolt munkával építette. Mi volt a szerepe a nyelvnek ebben a nagyszabású és bonyolult vállalkozásban?

Néhány szempont a kérdés megbeszéléséhez:

a/ A fizikai munkán kívül milyen szellemi feltételei lehettek a munka sikerének? /Milyen ismeretekre volt szükségük az építőknek?/

b/ Vajon újra fel kellett fedezniük a tudományok addigi eredményeit?

c/ Hogyan történhetett a bonyolult munka összehangolása?

d/ Elképzelhető-e emberi társadalom nyelv nélkül?

Az emberek tevékenységének összehangolása nem lehetséges nyelv nélkül. A történelem folyamán a munka és a nyelv egyidejűleg, egymástól elválaszthatatlanul alakult ki. A nyelv társadalmi funkciói: az egyre gazdagodó, növekedő társadalmi tapasztalatot, ismeretanyagot a nemzedékek nyelvi formában adják át egymásnak, és a társadalomban élő emberek tevékenységüket a nyelv segítségével hangolják össze.

II. Feladatok

1. Bábeli zűrzavar

A Biblia egyik története szerint Noé utódai az égis akarták felépíteni a bábeli tornyot. Isten azonban -- mondja a legenda -- elbizakodottságukért nyelvüket összezavarta, s a tornyot így nem tudták befejezni.

Milyen fontos megfigyelésen alapul a mesés történet?

2. Írj olyan közléseket, melyekkel baráti társaságodat valamilyen közös tevékenységre készítheted:

a/ egy klubesten _____

b/ egy kiránduláson _____

3. Válassz ki egyet az alábbi munkafolyamatok közül, s írd le minél rövidebben úgy, hogy a leírás alapján az is el tudja végezni, aki sohasem csinálta:

a/ egy gomb felvarrása

b/ egy kerékpárgumi megragasztása

c/ rántotta elkészítése

d/ egy ruhafogas felerősítése facsavarral

4. Önkiszolgáló bolt, autóbusz, villamosbérlet és a többiek

Hamar hozzászokunk a vásárlásnál, utazásnál, háztartásban bevezetett, gondos munkával előkészített újításokhoz. Ezeket az újításokat csak "feltalálók" fogalmazzák meg részletesen, mi rövid idő alatt a gyakorlatban sajátítjuk el használatukat. Beszéljétek meg közösen, lehetőleg minél részletesebben, hogyan zajlik le a vásárlás az önkiszolgáló boltban attól kezdve, amikor belépünk az ajtón! Hogyan utazunk az autóbuszon?

Miért nem tervezzük meg minden esetben előre a megbeszélte mozzanatok?

5. Mi lenne, ha mindig végiggondolnánk?

"Leengedett karomat felfelé mozgatom úgy, hogy végülis körülbelül

derékmagasságban, vízszintes helyzetben legyen az alkarom, továbbá a felkarom és az alkarom megközelítőleg derékszöget zárjon be. Ezalatt a mozgás alatt, vagy ezután kezem lazán kinyitott ujjait kezdem összecsupni, vagy ha azok ökölbe voltak szorítva, kissé kinyitom. Amikor ilyen állásba kerül a kezem és a karom, ujjaimat összezárva megmarkolom a fogantyút, és lefelé irányuló nyomást gyakorlok rá. Amikor úgy érzem, hogy tovább nem tudom nyomni, magam felé húzom az ajtót."

a/ Milyen mindennapi cselekvésünket írtuk le a fenti, szokatlanul bonyolult módon?

b/ Sorold fel hasonló mindennapi cselekedeteket! Próbáld meg ugyanígy részletezni őket!

c/ Miben különböznek ezek a cselekedetek például egy egyenlőszárú háromszög megszerkesztésétől?

d/ Mi lenne, ha nem lennének ilyen automatikus cselekedeteink?

e/ Van-e hasonlóság egy automatizált mozdulatsor kivitelezése és egy mondat kimondása között?

6. Sorold fel, milyen forrásokból és milyen formában nyerjük ismereteinket?

7. Hogyan szeretsz jobban tanulni?

Van, aki a tanár magyarázatából szeret tanulni. Viszont van olyan is, aki inkább könyvből szereti ismereteit megszerezni. Te melyik formát választanád inkább? Miért? Írd le!

8. Írd le egy-egy mondatban, mivel foglalkozik:

a/ az ügylet a színházban _____

b/ a diszpécser a gyárban _____

/Ha nem tudod, nézd meg egy lexikonban!/
c/ Mi a nyelv szerepe munkájukban?

9. Az előttünk élő nemzedék nem mindenről tudott, amiről mi már tudunk. Mutasd meg egy példán, hogy milyen nyelvi következménnyel jár az emberi ismeretek gyarapodása: miről tudsz te, amiről szüleid iskolás korukban még nem tudhattak? Írj le néhány kifejezést!

10. Írj le -- fantáziádra támaszkodva -- egy száz év múlva alkalmazható használati utasítást!

11. Beszéd és írás

Mit gondolsz, miért volt szükség az írás feltalálására?

12. Az írás a nyelvi üzenet rajzos rögzítése

Az alábbiak közül melyik írás, melyik nem? Miért?

a/ Az ősember barlangrajza

b/ Egy képsorozat, amely a következőket ábrázolja:

- /1/ egy ember horgászbottal megy a tópartra
 - /2/ a tóparton ülve horgászik
 - /3/ kiemelve a botot, egy cipőt lát a horgon
-

c/ jegygyűrlő

d/ a pásztor rováspálcája, amelyen fel van tüntetve, hány juhot őriz

e/ magnetofonszalagon lévő szöveg

f/ a levegőbe rajzolok az ujjammal betűket

g/ a következő morzejelek: .../- - -/... /SOS/.

13. Milyen célt valósítunk meg, ha egy eseményről naplót írunk, és milyent, ha barátunknak írjuk meg ugyanezt levélben?

14. Egy tárcasjáték

Valaki közületek némajátékkal játsszon el valamit. Egy önként vállalkozó álljon háttal a jelenetnek, egy harmadik pedig szóban közvetítse a történeteket! Aki háttal áll a jelenetnek, az próbálja meg elismételni a közvetítés alapján a mozdulatsort!

I. 13

Válas

1. V

r

h

2. H

3. H

ö

4. T

k

5. T

r

6. T

t

7. L

é

8. L

t

9. K

t

10. T

11. K

m

12. K

l

l

13. K

l

14. K

III.

Hogyan tanulják meg az emberek anyanyelvüket?

I. 13 + 1

Válaszolj igennel vagy nemmel a következő kérdésekre! igen vagy nem?

1. Volt-e olyan mondat az általad legutóbb hallgatott rádióhírekben, amelyet feltehetőleg még sohasem hallottál?
2. Ha volt, megértetted-e ezt a mondatot?
3. Hallhatja-e valaki 15 éves koráig anyanyelvének összes mondatát?
4. Tudják-e az emberek 15 éves korukban az anyanyelvüket?
5. Tudják-e az emberek 15 éves korukban anyanyelvük nyelvtanát?
6. Tudnál-e olyan magyar mondatot mondani, amelyet feltehetőleg még senki sem mondott?
7. Ismeri-e egy felnőtt ember az anyanyelvének összes szavát?
8. Ismeri-e egy felnőtt ember az anyanyelvének összes toldalékát?
9. Elegendő-e a nyelvtudáshoz a szavak és a toldalékok ismerete?
10. Tudja-e egy suksüklő ember az anyanyelvét?
11. Felismered-e, hogy valaki nem magyar anyanyelvű, ha magyarul beszél?
12. Ha magyar szülők gyermekét egyhetes korában kínai környezetbe viszik, és attól kezdve csak ott nevelkedik, fog-e tudni magyarul?
13. Magyar lesz-e ennek a kínai környezetben nevelkedő gyerekeknek az anyanyelve?
14. Lesz-e olyan időpont, amikor azt mondhatjuk, hogy addig már minden lehetséges magyar mondatot kimondtak vagy leírtak?

és

által-

a

a

Minden nyelven végtelen sok mondat mondható. A nyelvtudás tehát nem az egyes mondatok megtanulását, hanem az elemeknek /szavak, toldalékok/, és ezek összekapcsolási módjának ismeretét jelenti.

A gyermek a környezetétől hallott beszéd alapján anyanyelvének elemeit tanulja meg, és felépíti, megalkotja magában anyanyelvének szabályait. Az elemek és szabályok nem tudatosult ismerete alapján végtelen számú közlést /mondatot/ tud anyanyelvén megalkotni és megérteni.

II. Feladatok

1. Milyen szavak mintájára építik fel a kisgyerekek a következő "hibás" szavakat:

a/ sokabb _____

b/ látol, tudol, hagyol _____

c/ hót /=havat/, tót, lót _____

d/ tégemet /=téged/et// _____

2. Aki oroszul tanult, az tudja, hogy a можно /=lehet, szabad/ tagadása нельзя /=nem lehet, nem szabad/. Mit gondolsz, miből ered az orosz anyanyelvű dacos kisgyerek "hibás" válasza:

Anyu: Не кричи здесь, нельзя!

Kisfiú: Лья!

3. Milyen új mondatot tud alkotni a gyerek?

Tegyük föl, hogy egy kisgyerek semmilyen más mondatot nem hallott, csak a következőket:

Ott repül a madár. A golyó elgurult. Itt van a labda és a golyó.

Ott repül egy galamb. A karika elgurult. Itt van egy veréb.

Ezek ismeretében vajon milyen mondatokat tud alkotni?

Melyik lehetőséget tartod valószínűnek az alábbiak közül? Válaszodat indokold meg!

a/ Tudná-e mondani a következő mondatot: "Az exkavátor üzemzavar miatt leállt."

b/ Tudná-e mondani ezt: "Ott repül egy veréb." -- "A labda elgurult."
-- "Ott repül a labda." -- "A madár elgurult."

c/ Mondaná-e ezt: "A golyó és a karika elgurult."

d/ Meg tudná-e alkotni ezt a mondatot: "A karika repülne, ha madár volna."

4. Amikor gyerekkorodban beszélni tanultál /magyarul/, édesanyád tanított-e igeragozásra? Például így: játszom, játszol, játszik, stb. Tanultál-e így orosz igeragozást: я играю, ты играешь, ... Mi a két nyelvtanulás vagy nyelvelsajátítás közötti különbség?

5. Az alábbi szópárok az indonéz nyelv néhány szavának egyes és többes számú alakjait mutatják be. A példák alapján te is el tudod sajátítani az indonéz többes szám képzésének szabályát.

<u>egyes szám</u>		<u>többes szám</u>	
kurszi	karosszék	kurszikurszi	karosszékek
gadzah	elefánt	gadzahgadzah	elefántok
lalat	légy	lalatlalat	legyek
ibu	anya	_____	anyák
rumah	ház	_____	házak
medzah	asztal	_____	asztalok

6. Az alábbi szópárok a csendes-óceáni Szamoa-szigeteken beszélt szamoai nyelvből valók. Figyeld meg a többes szám képzésének szabályát, s töltsd ki az üres helyeket!

<u>egyes szám</u>		<u>többes szám</u>	
manao	kíván	mananao	kívánnak
maloszi	erős	maloloszi	erősek
punou	hajol	punonou	hajolnak
atamaki	bölcs	atamamaki	bölcsek

pesze	énekel	pepeze	énekelnek
matua	öreg	_____	öregnek
lega	szó, fon	_____	szónek, fonnak
szavali	utazik	_____	utaznak

7. Egy kis játék

Válogasd ki a következő "szavak" közül azokat, amelyek a magyar nyelv szavai lehetnének, ha volna valamilyen jelentésük:

abar	baruk	miknóc
pakokm	küsolészik	tipi
tramén	küsolészik	bacsul
rtamén	ratarség	sztrcs

Indokold meg egyik választásodat!

Csinálj olyan szavakat, amelyek
a/ a magyar nyelv szavai lehetnének, de nem azok

b/ nem lehetnek a magyar nyelv szavai

8. Az alábbi hangsorok közül japán és grúz anyanyelvűek megjelölték, hogy melyiket tartják anyanyelvük lehetséges szavának. Nyelvérzéked alapján jelöld be, melyek lehetnének közülük magyar szavak, ha volna valamilyen jelentésük!

	<u>japán</u>	<u>grúz</u>	<u>magyar</u>
kanbara	+	+	
metta	+	-	
varszkvlavi	-	+	
göröl	-	-	
kjógen	+	-	
kagosima	+	+	
tkoma	-	+	
ktoma	-	-	
tkasz	-	+	

valós
ról í
ken."

-- Fo
Akárm

	<u>japán</u>	<u>grúz</u>	<u>magyar</u>
ktasz	-	-	
rotan	+	+	
vgrdznob	-	+	
kjaku	+	-	
tördöli	-	-	
tordali	-	+	
aoi	+	-	
rokkaszen	+	-	

9. Van egy olyan szó a következő Babits Mihály-idézetben, amelyet valószínűleg nem hallottál vagy olvastál, mégis megérted. Miért? Egy mozdonyról írja a költő: "... a fekete, lobogó masina elsíjrongott a messze síneken." /Kártyavár/

10. Ki tud magyarul? Indokold meg!

a/ Vajon az, aki minden magyar mondatot megtanult?

b/ Aki minden magyar szót ismer?

c/ Aki egy jó magyar nyelvtankönyvből minden szabályt megtanult?

d/ Vagy az, aki _____

11. Ki tudná-e egészíteni a következő befejezetlen "mondatot"?

"A setülő vek a kolmával összedorolta a _____."

Írj egy ehhez hasonló szerkezetű, de értelmes mondatot!

12. Játék a végtelennel

a/ Kisgyerekek szívesen hetvenkednek így:

-- Fogadjunk, hogy tudok nagyobb számot mondani, mint te!

Akármilyen nagy számot is mond a kérdezett, a gyerek diadalmasan vágja rá:

-- Meg egy!

A számsornak milyen tulajdonsága rejeződik ki ebben a játékban?

b/ Meddig folytathatnánk a következő mondatsorozatokat?

A nagyapám 80 évet élt.

A nagyapám nagyapja 80 évet élt.

A nagyapam nagyapjának a nagyapja 80 évet élt.

...

Péter szeret focizni.

Péter, aki ismeri Pált, szeret focizni.

...

Péter, aki ismeri Pált, aki barátja volt Jánosnak, akinek a szomszédja korábban abban a házban lakott, amelyikben István született, akinek az apja könyvet írt Petőfiről, szeret focizni.

...

Szerinted hány különböző mondatot lehet a fenti minta szerint megalkotni?

Eljutunk-e egy olyan határhoz, aminél tovább már nem folytathatjuk a sort?

13. Végtelen sok-e:

A jelenleg élő emberek száma a Földön? _____

Az összes eddig élt ember száma a Földön? _____

A Szaharában lévő homokszemek száma? _____

Az egész számok száma? _____

A milliárddal osztható számok száma? _____

A magyar nyelven eddig megjelent könyvek összes betűinek száma?

14. Miben tér el a "normális" mondatokétól a szállóigék, szólások, közmondások anyanyelvünkön való elsajátítása?

15. Mit gondolsz, mennyi azoknak a mondatoknak a száma, amelyeket kívülről tudsz?

100-nál kevesebb _____

2000-nél kevesebb _____

2000-nél több _____

16. Kérd meg szüleidet, mondjanak olyan szavakat, melyeket kisgyerekkorodban használtál, és amelyeket csak ők értettek meg! Írj egy kis szótárt ezekből a szavakból, mindegyik mellé írd oda "felnőtt nyelvi" megfelelőjüket!

A szó	Jelentése	A szó	Jelentése

17. Rendezd -- számok segítségével -- valamilyen szempontból a következő szósorokat!

Kivittem a széket az udvarra.

Néz egy nyolc ki bár valóban.

Én se nem tudom beszélni magyar.

A színtelen zöld gondolatok dühösen alszanak.

Forszem mászik gyenge harmaton.

Milyen szempont alapján végezted el a rendezést?

koráb-
köny-

egal-

juk a

sok,

ket

IV.

Jelek

I. Ki mit tud meg belőle?

Mit tud meg az alábbi jelenségekből egy ma élő felnőtt magyar ember, mit tudna meg Mátyás király, ha valamilyen csoda folytán ide kerülne, és mit egy egyenlítő környékén élő dzsungellakó?

-- ha a szobában cigarettafüst van, bár nincs bent senki,

mai magyar _____

Mátyás király _____

dzsungellakó _____

-- ha a hőmérő higanyszála alacsonyan áll,

mai magyar _____

Mátyás király _____

dzsungellakó _____

-- ha azt látja, hogy a tócsák befagytak,

mai magyar _____

Mátyás király _____

dzsungellakó _____

-- ha egy csecsemő sír,

mai magyar _____

Mátyás király _____

dzsungellakó _____

-- ha egy tornyos épület tetején keresztet lát,

mai magyar _____

Mátyás király _____

dzsungellakó _____

-- ha villámlik,

mai magyar _____

Mátyás király _____

dzsungellakó _____

-- ha valakinek jogart lát a kezében,

mai magyar _____

Mátyás király _____

dzsungellakó _____

-- ha valaki kőből vagy téglából készült házban lakik,

mai magyar _____

Mátyás király _____

dzsungellakó _____

-- ha valaki tüsszent,

mai magyar _____

Mátyás király _____

dzsungellakó _____

-- ha valakin szeműveg van,

mai magyar _____

Mátyás király _____

dzsungellakó _____

-- ha fészket lát a ház kéményén,

mai magyar _____

Mátyás király _____

dzsungellakó _____

-- ha a rádióból öt sípszót hall,

mai magyar _____

Mátyás király _____

dzsungellakó _____

-- ha az iskolában csöngetnek,

mai magyar _____

Mátyás király _____

dzsungellakó _____

-- ha egy lakásban este ég a villany,

mai magyar _____

Mátyás király _____

dzsungellekó _____

-- ha egy lakásban este nem ég a villany,

mai magyar _____

Mátyás király _____

dzsungellekó _____

-- ha egy lakásban nappal ég a villany.

mai magyar _____

Mátyás király _____

dzsungellekó _____

a/ Ugyanazt jelentik-e a fenti jelenségek mindenki számára?

b/ Hozzá tartozik-e a tárgyakhoz, jelenségekhez a jelentésük, vagy a megfigyelő kapcsolja hozzá őket?

c/ Mitől válik egy tárgy vagy jelenség jellé?

d/ Lehet-e valami jel, ha nem érzékelhető? Jel-e egy tárgy, jelenség pusztán attól, hogy érzékelhetjük /látjuk, halljuk, tapintjuk stb./?

Jelről akkor beszélhetünk, ha egy érzékszerveinkkel felfogható tárgy vagy jelenség valami olyanra utal, ami nem ő maga. Az érzékszerveinkkel felfogható tárgyat jelhordozónak, a valóságnak azokat a tárgyait, jelenségeit, amelyekre a jelhordozó utal, jelölt dolognak nevezzük. Minden jel csak azok számára érthető, akik ismerik a jelentését, azaz tudják, hogy a jelhordozó milyen dolgokra utalhat.

zűmmö

van m

akkor

amenny

kit d

rázat

a jele

táblák

si ren

II. Feladatok

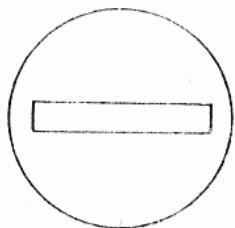
1. Micimeckó

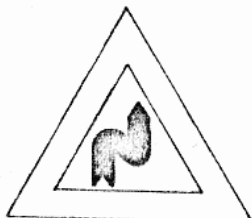
A. A. Milne gyermekkönyvének hőse egy alkalommal döngicsélést és zümmögést hallott. A következőképpen gondolkodott:

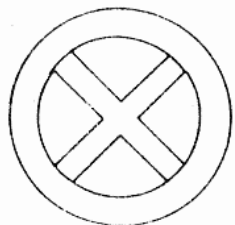
"Ez a döngicsélés jelent valamit. Olyan nincs, hogy csak döngicsélés van meg zümmögés, és az nem jelent semmit. Ha döngicsélés van meg zümmögés, akkor ez azt jelenti, hogy valaki vagy valami döngicsél, illetve zümmög, és amennyire az én műveltségemből futja, az egyetlen elképzelhető ok, ami valakit döngicsélésre, illetve zümmögésre indíthat, abban a tényben leli magyarázatát, hogy az illető egy méhecske." /Karinthy Frigyes fordítása/

Mire jött rá Micimeckó? Miért humoros a felismerésnek ez a módja?

2. Az út jobb oldalán lépten-nyomon jeleket látunk. Mit mondanak ezek a jelek?

3. Más országokban /például az Egyesült Államokban/ a közlekedési táblákon feliratok igazítják el a vezetőt. Mi a különbség a kétféle jelölési rendszer között? Melyiket tartod előnyösebbnek?

4. Mi mindent jelenthet, ha:

-- valakinek vörös az arca: _____

-- csöng a telefon: _____

-- nagyobb embercsoport áll az utcán: _____

5. Jele-e:

-- a mennydörgésnek a villám	igen	nem
-- a villámnak a mennydörgés	igen	nem
-- a hajhullás az öregeésnek	igen	nem
-- a füst a tűznek	igen	nem
-- a falon függő tűzoltókészülék a tűznek	igen	nem
-- a plusz jel az összeadásnak	igen	nem
-- Kovács Jánosról készült fénykép Kovács Jánosnak	igen	nem

6. Jelek-e az ábécé betűi, és ha igen, minek a jelei?

7. Minek a jelei a leírt szövegben előforduló nagybetűk?

8. Jel-e a Szolnokon várakozó utas számára a pályaudvari hangosbeszélőn bemondott alábbi mondat:

"A Budapesttől Nyíregyházáig közlekedő Szabolcs-expressz a harmadik vágányra érkezik"?

a/ Mit jelent az utas számára ez a hangsor?

b/ Melyik a két oldala ennek a közlésnek, mint jelnek?

"Ta haj
és egy

gkat,

tanult
elemei

a/ Mel

b/ Mel

c/ Mel

Próbál

tétekr

9. Jel-e számokra ez a kínai mondat?

"Ta haj mej-jou hui csia."

Is egy kínai számára? _____

10. Jelnek tekinthető-e a fül szó? Ha igen, sorold fel azokat a dolgokat, amiket jelölhet!

11. Mit gondolsz, jelek-e a szavak általában?

12. A nyelv, mint tudjuk, a kommunikáció eszköze. A kommunikációról tanultak segítségével gondolkozz azon, elképzelhető-e olyan nyelv, amelynek elemei /szavak, mondatok/ nem jelek? Miért?

13. Játék a szavakkal

a/ Melyik a "nedvesebb": a tötő vagy a työttyő? _____

b/ Melyik a "kisebb": a fifi vagy a vuvu? _____

a sziszi vagy a zaza? _____

c/ Melyik a "kedvesebb": a gingalang vagy a csöszmörte? _____

Próbálj te is kitalálni hasonló párokat ilyen vagy ezektől különböző ellentétekre /érdesebb, szomorúbb, kövérebb, gyorsabb stb./.

14. Adj értelmet a következő szópároknak:

a/ zimeg, zomog _____

b/ pilleg, ballog _____

15. Miért nem mondjuk a tehénnek, hogy pi-pi-pi?

16. Jele-e a leírt szó a kimondott szónak? Miért?

17. Jel-e az ékezet

az é betűn _____

az ó betűn _____

a j betűn _____

Ha jel, akkor minek a jele?

logból

úgy ta

lőlt d

a j

a

egyetl

tővé j

V.

A jelek típusai

I. Milyen a kapcsolat a jelhordozó és a jelölt dolog között?

a/ Magyarázható-e a jelhordozó valamilyen tulajdonsága a jelölt dologból a következő esetekben:

igen vagy nem?

füst - tűz

Kovács János fényképe - Kovács János

jegygyűrt - jegyesség, házasság

pirosat mutató forgalmi lámpa - tilos az átkelés

tüsszentés - nátha

kék zászló - béke

szobor - ábrázolt személy

kopogás - valaki be akar jönni a szobába

talajvíz emelkedése - árhullám

kígyó - gyógyszerár

hőmérő higanyszálának süllyedése - hőmérséklet
csökkenése

füstölő cigareta képe a vasúti fulkében - a
dohányzás meg van engedve

b/ Alakítsatok két csoportot azokból a fenti esetekből, melyeknél úgy találtátok, hogy a jelhordozó valamilyen tulajdonsága magyarázható a jelölt dologból:

a jelhordozó hasonlít
a jelölt dologra

a jelhordozó következménye
a jelölt dolognak

c/ Azokban az esetekben, amikor nem magyarázhattuk a jelhordozó egyetlen tulajdonságát sem a jelölt dologból, mit gondolsz, mi teszi lehetővé jelként való értelmezésüket?

d/ Láttuk, hogy a nyelv mondatai és annál kisebb elemei is jelek. Az előbbi példacsoportot tekintve állapítsd meg, melyik jeltípusba tartoznak a jelek a jelhordozó és jelölt dolog közötti viszony alapján:

<u>magyar</u>	<u>orosz</u>	<u>grúz</u>	<u>kínai</u>
tehén	корова	dzroha	niu
szétél	гулять	sziaruli	jou
kép	картина	szurati	hua
lány	девочка	gogona	nü

A jelhordozó és a jelölt dolog viszonya meghatározza a jel típusát.
Ikonikus jelről akkor beszélünk, ha a jelölt dolog és a jelhordozó közötti kapcsolat hasonlóságon alapul.

Indexikus a jel akkor, ha a jelhordozóból következtethetünk a jelölt dologra, vagy a jelhordozó közvetlenül utal, mutat rá.

Szimbolikus jelről van szó, ha a jelhordozó és a jelölt dolog közötti kapcsolat kizárólag közös emberi szokáson alapul.

A nyelvi jelek alapvetően szimbolikus természetűek.

II. Feladatok

1. Sorolj fel olyan jeleket, amelyeket csak baráti köröd, vagy családod ért meg. Próbáld meg csoportosítani őket.

2. Milyen típusú jel a félhold

-- a zsebnaptárban _____

-- Algéria zászlaján _____

3. Milyen típusú jelek alapján történik a síkság, tenger, hegy, folyó, gleccser, sivatag megkülönböztetése az iskolai térképen?

4. Milyen típusú jelek alapján különböztetjük meg a megyéket Magyarországon közigazgatási térképen?

5. Milyen típusú jelek a közlekedési rendőr irányító mozdulatai?

6. Válasszátok szét az alábbi indexikus jeleket aszerint, hogy melyek az emberi életmódhoz kötöttek és melyek a természeti jellegűek:

sok aranyékszer - gazdagság _____

tántorgó ember a kocsmánál - az ember részegsége _____

folyadék gőzölög - forró a folyadék _____

órákakukkolás - időpont _____

füst - tűz _____

szarvaslábnyom - ott járt a szarvas _____

autó szirénázása - mentőautó, tűzoltóautó vagy rendőrautó közeledik _____

nedves háztető - esett az eső _____

szemüveges ember - rossz a szeme _____

alacsonyan szálló fecskék - eső lesz _____

szúnyogdöngés meghallása - szúnyog van a közelben _____

olajfesték szaga - frissen festettek _____

vörös az ég alja - holnap szél lesz _____

7. Nevezd meg a jelölt dolgot és határozd meg a jel típusát az alábbi esetekben:

egy lábnyom _____

egy magyar zászló _____

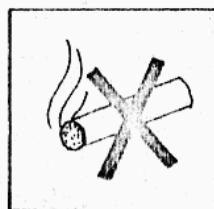
egy ujjlenyomat _____

füstölő házrom _____
koponya keresztbe tett lábcsontokkal _____
kenyérmorzsa Jancsi és Juliska történetében _____

krétakereszt Ali baba házán _____
betűk _____
fintor _____
vöröskereszt _____
a vöröskereszt az orvosi rendelő ajtaján _____

8. Vannak kevert típusú jelek is; vagy azért, mert többfajta jel áll össze egyetlen bonyolultabb jellel, vagy mert elhelyezésében és formájában alkot egyetlen jelet. Állapítsd meg, milyen jeltípusok keverednek az alábbi példákban és különítsd el alkotóelemeiket:

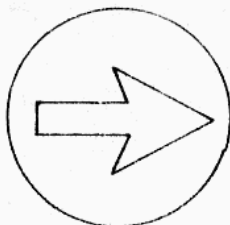
a/

vasúti fülkében

fiókban

b/

utcasarkon

a MÉH-ben

/KRESZ-tábla/

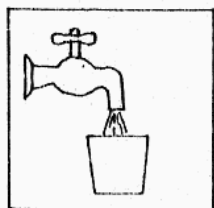
c/

gyár homlokzatán

gomblyukban

d/

vízcsapon

a sivatag közepén

e/

f/

g/

h/

i/

j/

Pról

fűze

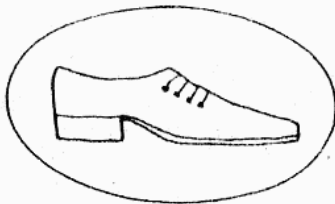
zó

e/ a térkép

f/ a "WC" felirat a mosdó ajtaján

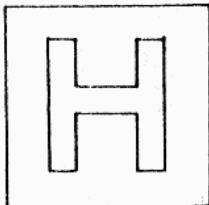
g/ a fiú- illetve lányarc ugyanott

h/

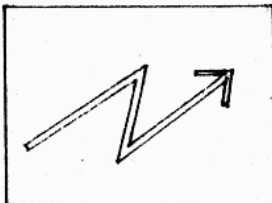
/a cipőbolt cégtábláján/

i/

/KRESZ-tábla az utcán/

j/

/a transzformátorház ajtaján/

Próbálj további kevert jeleket keresni; rajzold le vagy nevezd meg őket a füzetben és írd le, minek az alapján soroltad be őket.

9. Kevert típusú jelek a nyelvben is vannak. Válaszd szét a következő nyelvi jeleket típusuk szerint:

könyv _____

ez _____

gárog _____

SZÖVOSZ _____

reccs _____

pöffeszkedik _____

bognár _____

te _____

toporog _____

KÖZÉRT _____

fiú _____

jaj _____

hahota _____

technika _____

10. Milyen típusú jel az, ha egy kisgyereknek azt mondjuk:

kutya _____ vau-vau _____

autó _____ tüü _____

madár _____ pipi _____

villamos _____ csincsin _____

Keress hasonlókat!

11. Keress hangutánzó és hangulatfestő szavakat; állapítsd meg, miért azt jelöli, amit jelöl.

12. Írj egy rövid fogalmazást a füzetedbe, minél több kevert nyelvi jelet használva. Indokold meg a fogalmazás témaválasztását.

ni /ne

így a
a tússa
jelhord
jelsorc

"tússze
/betűsc

Állítsa
asztal

"Behaj

fényké

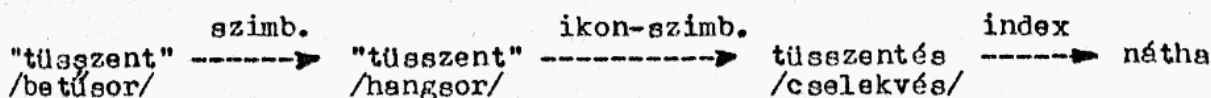
jégvir

13. Próbáld meg az alábbi írásjeleket típusuk alapján megkülönböztetni /ne feledkezz meg a kevert típusokról/:

- . /pont/ _____
- , /vessző/ _____
- ? /kérdőjel/ _____
- ! /felkiáltójel/ _____
- ; /pontosvessző/ _____
- : /kettőspont/ _____
- " " /idézőjel/ _____
- ... /három pont/ _____
- / / /zárójel/ _____
- /kötőjel/ _____
- /gondolatjel/ _____

14. Néha a jelölt dolog maga is jel, amely újabb jelre utal:

Így a "tüsszent" betűsor a "tüsszent" hangsornak a jele, ez a tüsszentésé, a tüsszentés pedig annak a jele, hogy a tüsszentő orrát facsarja valami. A jelhordozó és jelölt dolog kapcsolatának típusát is megjelölve a következő jelsorozat írható fel:

Állítsuk fel hasonlóképpen az alábbi betűsorok jelsorozatát:

asztal _____

"Behajtani tilos" tábla _____

fénykép _____

jégvirág _____

fáj

jaj!

15. Számos, nagyon különböző nyelvben hasonlítanak a magyar kakukk és kávé szó megfelelői. Mi lehet a hasonlóság alapja az egyik, és mi a másik esetben? /A szavakat kiejtésük szerint soroljuk fel, a latinbetűs írású nyelvek esetében zárójelben helyesírásukat is láthatod./

angol:	kukú /cuckoo/	kofi /coffee/
francia:	kuku /coucou/	káfé /café/
kinai:	puku niao	khafei
koreai:	pokkuk-sze	khaphi
latin:	kukulusz /cuculus/	koffea /coffea/
német:	kukuk /Kuckuck/	káfé /Kaffee/
orosz:	кукушка	кофе
spanyol:	kukliljo /cuclillo/	káfé /café/
tibeti:	khu-bjug	khaba
vietnami:	tyim-ku	kafe

VI.

Modell

I. 1. a/ Sorolj fel modelleket:

b/ Miért nevezed ezeket modelleknek?

c/ Bonyolultságuk, használatuk módja szerint csoportosítsd őket:

2. A repülőgépgyártásnál a megtervezett gépet először kicsinyített formában készítik el, és ún. szélcsatornában próbálják ki /ez egy cső, melynek egyik végén nagy teljesítményű, ventilátorhoz hasonló berendezés működik/.

a/ Pontos mása-e a modell-repülő az elkészítendő igazinak?

b/ Mire jó, miért célszerű a modell-repülő elkészítése?

c/ Minek a modellje a szélcsatorna?

3. Az ókorban a Nap, a bolygók és a csillagok mozgását úgy magyarázták, hogy az égitestek meghatározott, de egyenként különböző mozgással keringenek az álló Föld körül. Modell volt-e ez? Szükséges volt-e ezt az elképzelést "kézzelfogható" módon ábrázolni is /pl. kifaragni és mozgatni/

4. Tudjuk, hogy a Napot, a Földet, a Holdat és a bolygókat tekintve a földközpontú elképzelést felváltotta a napközpontú. 1845-ben Adams angol csillagász kiszámította az Uranus bolygó pályaelteréséből, hogy az Uranus pályáján kívül kell lennie még egy bolygónak, amelynek a vonzása módosítja az Uranus mozgását és meghatározta a feltételezett bolygó helyét. Egy éven belül az angol Challis a jelzett helyen megtalálta a bolygót /amit Neptunusnak kereszteltek/. 1930-ban hasonló eljárás alapján találták meg a Plutót, a Naprendszer legtávolabbi bolygóját.

Hogyan viszonyul egymáshoz az ókori és a mai elképzelés? Miben hasonlítanak egymáshoz? Mit bizonyítottak a leírt felfedezések? Ha a világűrbe kijuthattak volna Kopernikusz korában, milyen módon tudták volna eldönteni, melyik elképzelés felel meg a valóságnak, és hogyan döntötték el ezt a kérdést ténylegesen?

A modell a valóság megismerésének eszköze. Ebben az értelemben kétféle modellről beszélhetünk: technikairól és tudományosról.

1. A technikai modell időben általában megelőzi a modellált tárgyat. Elkészítése, felállítása azért szükséges, mert így pontos ismeretekhez jutunk a modellált tárgy viselkedéséről, anélkül, hogy az illető tárgyat életnagyságban és összes részleteivel /sokkal magasabb költséggel/ elkészítenénk.

2. A tudományos modell elkészülte soha nem előzheti meg a valóságnak azt a részét, amit magyarázni kíván. Felállítása akkor szükséges, amikor az ember közvetlen érzékelése, tapasztalata számára a leírni kívánt tárgy, jelenség hozzáférhetetlen vagy nehezen hozzáférhető.

A technikai modellt elképzeléseink, szándékunk szerint változtathatjuk aszerint, hogy mit kívánunk elérni, mennyiben felel meg feladatának stb. A tudományos modellt nem elképzeléseinkhez igazítjuk, hanem a valósághoz, a felhalmozódott új, esetleg az eddigieknek ellentmondó tapasztalatok alapján.

A modellekben eltekintünk a vizsgálat szempontjából lényegtelen tényezőktől.

A modellek lehetnek gondolati modellek és tárgy-modellek. Tárgy-modell például a repülő a szélcsatornában, gondolati modell a repülőgép formájának számítások alapján meghatározott terve.

II. Feladatok

1. Állapítsd meg a viszonyt az elkészült repülőgép, a szélcsatornabeli gépmodell, a repülő tervrajza és a tervező fejében meglévő elképzelés között.

2. Modell-e /ha igen, minek a modellje és milyen fajta modell/?

a babakocsi _____

a gyufa lángja _____

a lombikban lefolytatott kísérlet _____

a fényképezőgép _____

a mérleg _____

az autó-próbapálya _____

a Mengyelejev-féle periódusos rendszer _____

az $a^2 + b^2 = c^2$ képlet _____

az üvegház _____

a kvarclámpa _____

a $\text{HCl} + \text{NaOH} = \text{NaCl} + \text{H}_2\text{O}$ képlet _____

a divatbemutatón bemutatott ruhamodell _____

a híd terhelési próbája átadása előtt _____

a kotta _____

3. Modellje-e

az öntőforma az öntetnek _____

a tükörben látott képed neked _____

a fénykép az eredetinek _____

a rímképlet a versnek _____

4. Modellje-e

a/ az elektronikus agy az ember agyának _____

a matematikus agyának _____

a számolásnak általában _____

egy másik elektronikus agynak _____

ha egyiknek sem, minek a

modellje? _____

b/ a villanylámpa a Napnak _____
a fénynek _____
az elektromosságnak _____
az elektronok mozgásának _____
ha nem, minek? _____

c/ az írás az olvasásnak _____
a beszédnek _____
ha nem, minek? _____

5. Milyen részleteket hanyagolunk el

a/ a térképen a valósághoz képest?

b/ a fizikaórán kísérletben bemutatott elektromos kísérlet és a valódi villám között?

6. Láthattatok modelleket az iskolai órákon, melyek oktatási célokat szolgálnak. Soroljátok fel néhányat, nevezétek meg a modellált tárgyat is, mutassatok rá az azonosságokra és különbségekre.

7. Töltsd ki az üres helyeket a következő modellen:

szépapám	szépanyám
úkapám
.....	dédanyám
.....
apám

ÉN

/Folytatódik a következő lapon./

.....

lányom

unokám

.....

.....

.....

Minek a modellje ez? _____

Milyen következtetéseket tudtok levonni a modell alapján nyelvünknek erről a szócsoportjáról? _____

8. Mondhatjuk-e, hogy a modellek jelek? Miért? Vitassátok meg.

9. A szociometriai eljárás lényege a következő: Egy közösség belső szerkezetét akarjuk felmérni valamilyen szempontból. A modellkészítés módja: Mindenki felírja egy papírra három osztálytársának a nevét, akivel szívesen barátkozik. A papírok összegyűjtése után pontok és nyilak segítségével ábrázolhatjuk a közösség szerkezetét.

Készítsetek ilyen felmérést az osztályotokban.

10. Foglald össze egyetlen modellben az alábbi három mondat szerkezetét:

Pista hosszú levelet ír.

A kutya nagy csontot evett meg.

A repülő nagy távolságokat repül át.

11. Töltsétek ki a mondatrészek helyét konkrét szavakkal:

a/ _____ wavy ===== - - - - .

b/ wavy ===== - - - - _____ .

c/ - - - - - _____ ===== .

Modellál-e ez a vonalozás valamit? Ha igen, mit?

Hogyan tudnád közösen jellemezni a három különböző típusú mondatot?

12. Karinthy Frigyesnek és barátainak egyik kedvelt nyelvi játékka volt, hogy közismert verssorok minden egyes szavát a szónak megfelelő kérdőszóval cserélték fel, s ennek alapján kellett felismerni az eredetit. Körülbelül így:

Milyen kicsodának kicsodájánál

Mit csináltam a milyen kicsodánál ...

Talán máris fölismerted, hogy a "rejtjelezett" mondat Petőfi Tisza című versének első két sora.

a/ Modellje-e az eredeti mondatnak ez a játékos változat?

b/ Ha modellje, akkor csak ennek a mondatnak a modellje-e? Miért?

c/ Írj le hasonló módon egy-két verssort, s próbáld ki osztálytársaidon, ki tudják-e találni az eredetit!

13. Írd fel képletben:

a/ Hogyan képezzük a magyar főnévi igenevet?

b/ Hogyan képezzük az orosz határozószókat melléknevekből?

c/ Hogyan képezzük a múlt időt az oroszban?

14. Mit modelláltunk a 12--13-as feladatokban?

15. A 7. feladatban láttuk, hogyan lehet modellt építeni az egyenesági rokonság ábrázolására. Próbálj meg a következő lapon elkészíteni egy olyan modellt, amely ezeken kívül az oldalági és házasság révén kialakuló rokonsági viszonyokat is tartalmazza. /Pl.: nagynéni, unokasöcs, vő, meny, anyós, stb./

gyenes-
gy
uló
eny,

VII.

Rendszer

I. 1. Hasonlítsd össze a bolygók Nap körüli mozgását az aranyhalak úszkálásával az akváriumban. Melyik mozgástípus rendezeszerű? _____

Mitől függ az egyik fajta, mitől a másik fajta mozgás; mi határozza meg őket?

Meg tudja-e mondani egy csillagász, hogy hol lesz a Plutó jövő kedden 14 órakor, vagy azt, hogy hol volt a Vénusz 1872. január 21-én de. tízenegy órakor? Meg tudja-e egy zoológus mondani, hogy Fifi nevű aranyhalam hol lesz tíz perc múlva, vagy hol volt két perccel ezelőtt?

Változnak-e a bolygók mozgása, ha közülük "kiemelnénk" a Jupitert? Változna-e Pipi aranyhalam mozgása, ha Fifit átköltöztetnénk egy másik akváriumba? Ha igen, hogyan és miért?

Sorold fel azokat a jelenségeket és testeket, amelyek a Napot a bolygókkal együtt rendszerré teszik!

Soroljátok fel tárgyak, jelenségek olyan kapcsolódását, amelyek rendszert alkotnak, és olyanokat, melyek nem alkotnak rendszert!

2. Helyesek-e az alábbi magyar mondatok? Miért helyesek, ill. helytelenek?

a/ A kremcsos brumbi brumborgózott a klimparnyákban.
A mépi kuguban egy csálu arosan poliszódott.

b/ Péter sokször lát tegnap a szőke lány.
Egy fiúk nem gondolta arra.

c/ Nara va hanasi o kita.
Na szavali joáne.

d/ Szeretnék szántani, hat ökröt hajtani.
Kerek ez a zsemlye.

Tárgyak, jelenségek olyan csoportját, amely bizonyos összefüggések alapján elkülönül más tárgyak, jelenségek csoportjától, és ezeknek az összefüggéseknek az alapján egységes egészt képez, rendszernek nevezük. Azokat az összefüggéseket, amelyek meghatározzák a rendszer elemeinek, részeinek mozgását, illetőleg viszonyait a rendszer más elemeihez, törvényeknek vagy szabályoknak nevezük. A nyelv elemei a szavak és toldalékok /képzők, jelek, ragok/, amelyeket szabályok fűznek össze mondatokká, s így hozzák őket egymással összefüggésbe.

II. Feladatok

1. Rendszer-e

egy rádiókészülék _____

a sakktábla hatvannégy négyzete _____

a kártyajátékok _____

a harminckét sakkfigura _____

egy rádió alkatrészei, zacskóban _____

egy ember szervezete _____

2. Rajzold le a füzetedbe

a/ a budapesti Marx tér vagy

b/ saját lakóhelyed fő közlekedési csomópontjának közlekedési rendjét.

Jelöld meg külön a bemeneti helyeket, a csatlakozási és szétválási pontokat, a kimeneti helyeket, valamint a különféle részrendszerek /gyalogosok, gépjárművek/ metszéspontjait.

3. Válaszolj a következő kérdésekre:

a/ rendszer-e a sakkjáték? _____

b/ melyek az elemei? _____

c/ hogyan játszhatnál egy hiányos sakk-készlettel?

d/ mi határozza meg az egyes elemeket?

e/ melyek a szabályai? _____

f/ milyen értelemben szerepel itt a "szabály" szó? _____

4. Keresd meg, van-e rendszere

a/ a katonai rendfokozatoknak? _____

b/ a betűvel leírt számneveknek? _____

c/ a kutyák tulajdonneveinek? _____

5. Rendszer-e /ha igen, ha nem, miért/?

a/ egy többfogásos ebéd? _____

b/ az illemtan? _____

c/ a vadon élő állatok összességükben? _____

d/ három jaguár az állatkertben? _____

e/ egy gyár? _____

f/ Magyarország vizei? _____

g/ a magyar irodalomtörténet? _____

h/ a gyufaskatulyában elhelyezkedő gyufaszálak? _____

i/ az emberi arcon elhelyezkedő érzékszervek? _____

6. Nevezd meg az alábbi rendszerek alkotóelemeit, s a közöttük lévő összefüggéseket /törvényeket, szabályokat/!

a/ úttörőrs _____

b/ Mengyelejev periódusos rendszere _____

c/ a pozitív egész számok sora _____

d/ hidrogénatom _____

e/ a családot _____

7. Mi a különbség a két sorozat között:

tegnap	ma	holnap
az előző nap	az a nap	a következő nap

8. Csoportosítsd az alábbi szavakat annyi szempont szerint, ahányat találsz, és indokold meg a csoportosítást; írd a füzetedbe!

a/ csoszogott, ült, olvas, dübörgött, állt, csilingel, zizegett, nézett, sétál, sziszeg, lopott, huhogott, futott, menetel, fülel, brummog.

b/ giliszta, farkas, teve, bálna, harcsa, macska, szárcea, fóka, pisztráng, menyét.

c/ bélszín, rántotta, pudding, csukamájolaj, káposzta, málnaszörp, tejszínhab, szendvics, dobostorta.

d/ fürdőruha, esőkabát, napernyő, bikini, pulóver, aktatáska, sétapálca, zsebkendő, szoknya, hátizsák.

e/ tálca, zsámoly, szőnyeg, sámlí, szekrény, szék, fogas, asztal, kályha, ágy, fotel, karosszék, lóca, gyékény.

9. Miért nem tudod, ki kit szeret, s
ki kinek parancsol,
ha az alábbi "mondatokat" hallod?

Péter Pál szeret,
Péter Pál parancsol.

10. Egy magyar diák mondta a következő helytelen orosz mondatot:

Он высмотрел на окне.

Helyesen ez az orosz mondat így lenne:

Он посмотрел в окно.

Milyen eljárást követett mondatának összeállításánál?

Hasonló eljárást követve egy orosz tanuló hogyan fordítaná magyarra a következő mondatokat?

Он учится в университете.

Пётр уехал из Будапешта.

Анна спрашивает у друга о фильме.

11. Keresd meg a közös rendszert a következő ragozásokban:

a/ jelen idő, tárgyas ragozás

b/ a főnév birtokos személyragozása

c/ a főnévi igenév birtokos személyragozása /olvasnom.../

d/ a -val, -vel rag személyragozása /velem.../

e/ a magyar személyes névmások

12. Add meg a szabályát a következő -- madárnyelv néven ismert -- nyelvi gyermekjátéknak:

"Тувудез ив́игь bevészéв́эlnivi?"

13. Határozd meg a következő versszakban szereplő szavak szófaját:

Volt egy br illós, a csuszbugó
Gimbelt és gált tévlembé,
Minden mimicre purrogó
Mómája ingibe.

/Lewis Carroll: Szajkóhukky,
ford. Weöres Sándor./

14. Weöres Sándor Barbár dal című verse egy képzeletbeli nyelven íródott és a költő megadta "fordítását" is:

Dzsá gulbe rár kicsere
áj ni musztasz emo
áj ni mankútvantasz emo
adde ni maruva bato! jaman!

Szél völgye farkas fészke
mért nem őriztél engem
mért nem segítettél engem
most nem nyomna kő! ajaji!

Ole dzsuro nanni he
ole csilambo ábábi he
ole bűglo iningi he
lünlel dáji he! jaman!

Könnnyemmel mosdattalak
hajammal törölgettelek
véremmel itattalak
mindig szerettelek! ajaji!

Vá pudd shukomo ikede
vá jimla gulmo buglavi ele
vá leli gulmo ni dede
vá odde dzsárumo he! jaman!

Földed tüskét teremjen
tehened véres tejet adjon
asszonyod fiat ne adjon
édesapád eltemessen! ajaji!

Szótározd ki az "eredeti" szöveget!

15. A hasonulás egyik esete a következő:

mond-ja, ad-ja, kezd-je, véd-je, stb.

Írásban:d + j..... → kiejtésben: egy

a/ Írj az üresen hagyott helyekre még három ilyen esetet!

b/ Alkosd meg a hasonulás szabályát a következő esetekre:

men-jen, von-jon, röppen-jen, fon-jon

Írásban: _____ → kiejtésben: _____

16. A szóképzésnek is vannak szabályai. Nézzünk néhányat közülük!

a/ Kalapáccsal dolgozik → kalapál

Boronával dolgozik → boronál

Kapával dolgozik → kapál

Szabály: F + val dolgozik → F + l /F = főnév/

b/ A fenti példa alapján találd ki a képzett szavakat, s alkosd meg a szabályt a következő esetekre:

Kicsinynek tart → _____

Rossznak tart → _____

Soknak tart → _____

Szabály: _____

17. Bizonyos toidalékoknak a magyar nyelvben több változata van. Jelöljük kapcsos zárójellel azt az esetet, amikor -- bizonyos feltételektől függően -- vagy ezt, vagy azt az alakot kell választanunk. Például így: ablaknál, bokornál, virágnál, levélnél, üregnél

Képletben:

F + {nál
nél}

Írd fel a következő szavak összefoglaló képletét /modelljét/!
emberhez, házhoz, időhöz, apához

Képletben: _____

18. A magyar nyelvben a határozott névelő előtt a, előtt az. Írd fel ezt a szabályt a lehető legegyszerűbb módon:

19. A Fülöp-szigeteken beszélt tagalog nyelvből valók a következő szavak:

isa	- egy	iisa	- csak egy
dalawa	- kettő	dadalawa	- csak kettő
tatlo	- három	tatatlo	- csak három
piszo	- peso /pénzegység/	pipiszo	- csak egy peso

Próbáld szabállyal /vagy szabályokkal/ felírni, hogyan jutunk el az első oszlop alakjaiból a második oszlop alakjaiba!

20. Fedezzük fel egy számunkra ismeretlen nyelv /a koreai/ néhány jellegzetességét! A koreai nyelvben a melléknevek különböző alakokban szerepelnek attól függően, hogy milyen szerepet töltenek be a mondatban. Foglald össze egyetlen képletben a melléknevek különböző alakjainak szerkezetét az alábbi példák alapján:

a/ Jelző helyzetben /pl. a jó Péter .../ álló melléknevek:
csohun - jó, manhun - sok, csakun - kicsi, csolpun - széles, talhun - forró

Képletben: _____

b/ Ugyanezek a melléknevek állítmányi helyzetben /pl. Péter jó/:
csolta, manhta, csakta, csolpta, talhta

Képletben: _____

c/ Ha a melléknévi állítmány jövő idejű /pl. Péter jó lesz/:
csoketta, manketta, csakketta, csolpketta, talhketta

Képletben: _____

VIII.

Nyelv, nyelvtudás, nyelvhasználat.

I. Mit jelent az, hogy valaki tud magyarul?

Úgy tűnik, mindannyian pontosan értjük, mit jelent a következő mondat:

Kovács János tud magyarul és oroszul.

Vajon valóban értjük-e? Ahhoz, hogy erről meggyőződhesünk, érdemes elgondolkoznunk az alábbi kérdéseken.

1. Jelenti-e mondatunk azt, hogy Kovács János minden magyar szót ismer?

2. Igazat mond-e a fenti mondat, ha Kovács János minden szót megtanult egy orosz nagyszótárból és fel tudja sorolni az orosz nyelvtan minden szabályát, de ő maga se összeállítani, se megérteni nem képes orosznyelvű mondatokat?

3. Tud-e Kovács János magyarul akkor is, amikor éppen se nem beszél, se mások beszédjét nem hallgatja?

4. Tud-e magyarul az a papagáj, amelyik megtanulta a következő mondatokat: Jó reggelt! Gyurika vagyok. Te csibészi!

5. Tud-e magyarul a magnetofonszalag, amelyre bármilyen magyar nyelvű szöveget felvehetünk?

6. Kovács János nem tud elbeszéléseket írni. Kevésbé tud-e ezért magyarul, mint azok, akik tudnak? Ha igen, hogy lehet, hogy mégis megérti a mások által írt elbeszéléseket?

7. Olvassátok el az alábbi mondatokat!

a/ Kenéz nagyon sok Petőfi-verset tud.

b/ Ubul ma nem tudott eljönni.

c/ Petike még nem tud járni.

Próbáld meg körülírni, mi a tud ige jelentése ezekben a mondatokban!

Az a/ mondatban: _____

A b/ mondatban: _____

A c/ mondatban: _____

A fenti mondatok közül melyik mondatban ugyanaz a tud ige jelentése, mint a Kovács János tud magyarul mondatban?

8. Felismeri-e Kovács János, ha valaki hibásan mond magyar mondatot?

9. Jelenti-e azt Kovács János magyar nyelvtudása, hogy ő maga sohasem hibázik beszéd közben?

A nyelv elemeknek /jeleknek/ és társadalmilag érvényes szabályoknak olyan rendszere, amelynek alapján végtelen számú nyelvi megnyilatkozást /mondatot/ lehet létrehozni. Nyelvtudásunk abban áll, hogy képesek vagyunk ennek a szabályrendszernek a használatára. A nyelvtudás tehát elsajátított képességünk, a nyelvhasználat pedig olyan tevékenység, amely a nyelvtudáson alapul.

II. Feladatok

1. Vajon rosszabbul tud-e az magyarul, aki dadog, selypít vagy ræccsol? Miért?

2. Vannak-e szabályai a járásnak, s ha igen, be kellett-e magolnod ezeket a szabályokat ahhoz, hogy jární tudj? Miért? Mi köze lehet egy ilyen kérdésnek a nyelvhez?

3. Hasonlítsd össze a kulturált evés szabályainak elsajátítását az anyanyelv és egy idegen nyelv elsajátításával!

4. Jobb-e a nyelvtudása annak, aki szépen tagolva beszél, mint azé, aki mindig hadar?

5. Kérdések a sakkról

a/ Sakkoznak-e azok, akik összevissza tologatják a bábukat a sakk-táblán?

b/ Ha valaki majdnem minden partiját elveszíti, mondhatjuk-e, hogy nem ismeri a sakk szabályait?

c/ A sakkjáték esetében mi felel meg a nyelvnek, a nyelvtudásnak és a nyelvhaszlatnak?

d/ Az előző kérdés megválaszolása alapján dönts el, hogy minek felel meg a versenysakk és a francia sakk közötti különbség?

6. Érthetők-e a következő helytelen mondatok? Miért?

a/ "Tegnap az hallok, a rádióban, hogy ma lesz rossz idő."

b/ "Te adjad nekem a kenyér!"

c/ "A macskám mindig ijeszt a kutyám."

7. Fordítsd le oroszra a következő szókapcsolatot: Péter könyve.
Mi a különbség az orosz és a magyar kifejezés között?

8. Orosz nyelvkönyved segítségével állítsd össze azokat a szabályokat, amelyek alapján eldöntheted, hogy melyik orosz szó nőnemű vagy semleges!

9. Ha az alábbi szavak a magyar nyelvbe tartoznának, hogyan tennéd őket többes számba?

bataláka, korisz, pögitir, tobop,

Minek alapján sikerült?

10. Írd le, mikor lehet tizenegyest rúgni a futballban! Miben különbözik a játékszabályok megtanulása a nyelvi szabályokétól?

11. Egészítsd ki a következő mondatkereteket értelmes magyar nyelvű mondatokká!

.....-ebb.... az, ha valaki ...-ik, mintha nem ...-at.

Nem is ... azt... -ni, hogy melyik a ... közül a leg...-bb.

...-junk arra, hogy nem ... az, ha egy ... nem ... -on jól.

12. Miért humoros a következő szöveg?

"Addig üsd a vasat, amíg vissza nem jövök."

Hibés-e ez a mondat valamilyen szempontból? Humoros lenne-e annak is, aki nem ismeri az "Addig űsd a vasat, amíg meleg!" közmondást?

13. Tudjuk, hogy a mondatok hosszát tetszőlegesen növelhetjük. A gyakorlatban általában mégsem használunk néhány sorban leírhatóknál hosszabb mondatokat. Mik lehetnek ennek az okai?

14. Láttuk, hogy a tud igének a magyarban több jelentése van. Ezt számos idegen nyelv is bizonyítja:

Fordítása:

Я знаю, что ты вчера был
в кино.

Я не могу говорить, потому
что у меня болит голова.

Я умею плавать.

Hogyan fordítanád le ennek alapján oroszra a következő mondatot:

"Tudok oroszul beszélni."

IX.

A kommunikáció tényezői

I. Tudjuk, hogy a nyelv a kommunikáció eszköze, ilyen eszköz nélkül nem lehetséges közlési folyamatot megvalósítani. Serteperti Hugó helyébe képzelve magunkat próbáljuk meg kitalálni, mi mindenre van még szükség a nyelven kívül ahhoz, hogy kommunikáció jöhessen létre. A kérdés megválaszolásában segítséget nyújt, ha előbb az alábbi kérdésekre próbáltok meg válaszolni.

a/ Hugó eltévedt a sivatagban, s tíz kilométeres körzetben nem tartózkodik senki. Létrejön-e kommunikáció, ha Hugó segítségért kezd kiabálni?

b/ Hugó az utca túloldalán meglátja egyik ismerősét, akivel ugyanaznap már hosszasan beszélgetett. Az ismerős nem veszi őt észre, s Hugó folytatja útját. Miért nem jött létre kommunikáció ebben az esetben?

c/ Hugó a szobában bömbölteti a rádiót, Bátyja hiába kiabál neki a konyhából, hogy halkítsa le. Miért nem jön létre kommunikáció, amíg bátyja be nem jön a szobába?

d/ Hugó a barátjával autóbuszon utazik. Barátja leszáll, s miközben a busz indul, még visszakíált Hugónak: "Holnap ötkor találkozunk Eleknél!" Hugó ezt meghallotta, de nem ismeri Eleket. Eredményes-e a kommunikáció ebben az esetben? Miért? Mi az, amit Hugó megtudott barátja mondatából?

A kommunikáció tényezői:

1. A kommunikáció eszközeül szolgáló jelrendszer, a nyelv
2. A közlendő üzenet
3. Az üzenetet közlő feladó
4. Az üzenetet felfogó vevő
5. A feladó és a vevő közötti kapcsolat, a kontaktus

A kontaktus megvalósulásához feltétlenül szükség van

a/ közvetítő közegre, vagyis csatornára,

b/ arra, hogy a csatornában ne legyen túl sok, az üzenet továbbjutását zavaró tényező, vagyis a csatornában kellően alacsony legyen a zajszint.

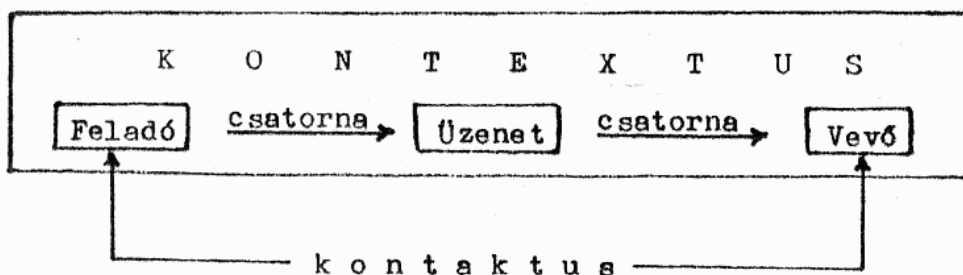
A kontaktus tehát alacsony zajszintű csatornát feltételez.

6. Az üzenet elhangzásának külső körülményei vagy kontextusa

a/ tárgyi környezet

b/ nyelvi környezet

c/ a feladó és a vevő közös ismeretei.

II. Feladatok

1. Létrejöh-e kontaktus a következő esetekben? A táblázat megfelelő helyeire írjátok be a válaszokat.

	Jelbeszéd	Színes fényjelek	Élőbeszéd
Sötétben			
Hangszigetelő, átlátszó üvegfalon keresztül			
Néma ipari tévé segítségével			

2. Üzenet-e

- egy fénykép _____
- a taps a színházban _____
- a kézfogás találkozáskor _____
- a gyomor korgása _____
- ha nincs taps a színházi előadás után _____

3. Milyen kommunikációs tényező szerepét tölti be a tévé, a rádió, mint műszaki berendezés?

4. Kommunikáció-e és melyek a tényezői

- a süketnéma jelbeszédnek
- a közlekedés-irányításnak
- a kacsintásnak
- a vice utáni nevetésnek.

5. Vasalás vagy vasalás?

Milyen üzletek feliratai a következők?

Sarkelés, vasalás, talpalás

Mosás, vasalás, tisztítás

Honnan tudod, hogy 'vasalásról' vagy 'vasalásról' van szó?

Próbálj magad is hasonlókat keresni.

6. Állíts össze olyan mondatokat, amelyek mindegyikében szerepel a török követ hangsor, de különböző értelmekben.

Az, aki hallja valamelyik mondatot, mindig tisztában van azzal, hogy a mondatban melyik értelemben szerepel ez a hangsor. Mit gondolsz, miből derül ez ki számára?

7. Kiről lehet mondani?

Egészíted ki a következő mondatokat:

"A megbeszélésen szólásra emelkedett is."

"..... meglepettette a város nevezetességeit, majd szálláshelyére hajtatott."

a/ Milyen személyek neveit helyettesíthetnéd be az üres helyekre?

b/ Milyen hatást érsz el, ha padszomszédod nevét helyettesíted be?

8. Hogyan fejezné ki a feladó a vevőnek, hogy szeretne vele hosszabban beszélni, ha

a feladó a vevő

tanár

diák

diák

tanár

diák

diák

szülő

gyerek

gyerek

szülő

szülő

szülő

9. Az üzenetből néha következtethetünk feladójára és vevőjére is. Ki lehet a feladója és vevője a következő üzeneteknek?

a/ Próbálja fel ezt a párat is!

feladó

címzett

feladó

címzett

b/ Költeményében arra a kérdésre keres választ, hogy mikor állíthatna az emberiség méltó emléket a könyvnyomtatás feltalálójának.

c/ Mutassa a személyi igazolványát!

10. Ma már többféleképpen "konzerválhatjuk" az üzeneteket.

Sorolj fel néhány ilyen lehetőséget! Mi az ilyen "üzenetkonzerválás" haszna?

11. Találj ki egy-egy olyan esetet, amelyben a vevő azért nem érti az üzenetet, mert nem ismeri az üzenetnek a

-- nyelvi környezetét

-- tárgyi környezetét

12. Hogyan kéred kölcsön barátod piros radírját, ha
a/ előttetek fekszik az asztalon,

b/ tudod, hogy barátod otthon tartja a többi radírok között.

13. Ki a feladója és ki a vevője ennek a munkafüzetnek?

14. Mit nevezhetünk csatornának és mit zajnak a következő esetekben?

	<u>csatorna</u>	<u>zaj</u>
beszéd szobában	_____	_____
beszéd televízióban	_____	_____
kézírásos szöveg	_____	_____
gesztusnyelvi közlés	_____	_____
telefon	_____	_____

X.

A nyelv kommunikációs funkciói

I. Egy telefonbeszélgetés

Döme: Halló!

Xavér: Te vagy az, Döme? Itt Xavér!

D.: Szévasz! Mi újság?

X.: Baj van. Keresz holnap nem tud eljönni.

D.: Ajaj! Ő hozta volna a szendvicseket és a magnószalagokat. Most mit te-
gyünk?

X.: Hát majd eszünk zsíroskenyeret paprikával.

D.: Nem azt kérdeztem, hogy mit együnk, hanem hogy mit tegyünk. Mi lesz a
zenével?

X.: Ez nem probléma. Keresztől elhozhatjuk a szalagokat, csak nekem nem lesz
rá időm. Menj el te értük!

D.: Micsoda öröm! Nekem ezért több mint egy órát kell utaznom. Te legalább a
szendvics-ügyben tegyél valamit!

X.: Tudod, hogy mindent hajlandó vagyok megtenni, ha kajáról van szó.

D.: Akkor máris nekiláthatsz! Szervusz.

X.: Szévasz!

A beszélgetés minden mondatát külön-külön üzenetnek tekintve, vála-
szoljunk a következő kérdésekre:

a/ Mondhatjuk-e azt, hogy mindegyik üzenetnek az ismeretközlés a
feladata?

b/ Mi a feladata a beszélgetésben az alábbi üzeneteknek:

"Halló!" _____

"Ajaj!" _____

"Menj el te értük!" _____

"Nem azt kérdeztem, hogy mit együnk, hanem hogy mit tegyünk!"

"Ő hozta volna a szendvicseket és a magnószalagokat."

"Tudod, hogy mindent hajlandó vagyok megtenni, ha kajáról van szó!"

c/ A kommunikáció tényezői közül melyikre melyik üzenet vonatkozik a fentiek közül?

d/ Mi a tulajdonképpeni közlendője Xavér utolsó előtti üzenetének? Mit gondolsz, miért fogalmazta mégis így?

Az emberi nyelven megfogalmazott üzenetek különböző feladatokat /közlési funkciókat/ töltenek be. A közlési funkciókat annak alapján osztályozzuk, hogy az üzenet a kommunikáció melyik tényezőjére vonatkozik.

Ha az üzenet

akkor funkciója:

1. a kontextusról /a feladót körülvevő világról/ közöl valamit
2. a feladó érzéseit fejezi ki
3. a címzett befolyásolását szolgálja
4. az üzenet "átformálását" /a közölnivaló sajátos megformálását/ szolgálja
5. a kontaktus megteremtését szolgálja
6. a nyelvre vagy az üzenet nyelvi kontextusára vonatkozik

megismertető

kifejező

felhívó

poétikai vagy költői

kapcsolatteremtő

metanyelvi

Az egyes üzenetekben általában egyszerre több funkció érvényesül akkor is, ha közülük az egyik kiemeltebb szerepet játszik.

II. Feladatok

1. Melyek azok a szavak, amelyeket okvetlenül kimondasz, mielőtt bekezdenedél tulajdonképpeni mondanivalódba a következő személyek megszólítása esetén:

a/ Idősebb férfi az utcán _____

b/ Idősebb nő az utcán _____

c/ Veled egykorú fiatal az utcán _____

d/ Kilenc--tíz éves gyerek az utcán _____

e/ Barátod _____

f/ Édesapád _____

g/ Tanárod _____

2. Írd le, hogy elsősorban milyen funkció valósul meg

a/ a történelem tankönyvben _____

b/ egy szakácskönyvben _____

c/ az újságban _____

d/ reklámokban _____

e/ egy nyelvtankönyvben _____

3. A költői funkció mellett milyen egyéb funkciók működnek

a/ a lírában _____

b/ az epikában _____

4. Keress példákat különböző funkciójú üzenetekre egy futballmérkőzés közvetítésének szövegéből!

a/ kifejező _____

b/ kapcsolatteremtő _____

c/ megismertető _____

d/ költői _____

e/ felhívó _____

f/ metanyelvi _____

5. Írj egy olyan mondatot, amely a beszédpartneredet metanyelvi funkciójú üzenet létrehozására kényszerítheti. Írd le a beszédpartner metanyelvi mondatát is!

6. Milyen funkciót tölt be az alábbi mondat:

"A múlt idő jele a magyarban magánhangzó után -tt, mássalhangzó után -t."

7. Készítsetek különböző mondatokat az alábbi szavak felhasználásával: mondat, szó, ige, névelő, ragozni, szótag!

Vizsgáld meg az összeállított mondatokat kommunikációs funkciójuk szempontjából! Mit állapíthatsz meg róluk?

8. Mit gondolsz, van-e olyan szó a magyar nyelvben, amely nem fordulhat elő metanyelvi funkciójú mondatban? A megoldásban segítségedre lesz, ha különböző szavakat helyettesítesz be az alábbi "lyukas" mondatok üres helyeire:

A ... szó a magyar nyelv szava.

A ... szó 4 /5, 6, stb./ hangból áll.

Más a jelentése a ... szónak és más a ... szónak.

A ... szó főnév /melléknév, kötőszó, stb./.

9. Minden nyelvben elkülöníthetjük egymástól azokat a mondatokat, amelyeknek van metanyelvi funkciójuk, azoktól, amelyeknek ilyen funkciójuk nincs. A metanyelvi funkciójú mondatok összességét az illető nyelv metanyelvének nevezzük. Az előző két feladat megoldásának alapján próbáljuk meg eldönteni, hogy melyik igaz az alábbi állítások közül:

a/ A metanyelvbe és a nem-metanyelvbe pontosan ugyanazok az elemek tartoznak. _____

b/ Vannak olyan elemek, amelyek sem a metanyelvbe, sem a nem-metanyelvbe nem tartoznak. _____

c/ A nem-metanyelvnek kevesebb eleme van, mint a metanyelvnek. _____

d/ A nem-metanyelvnek több eleme van, mint a metanyelvnek. _____

Választásodat indokold meg!

10. Milyen funkcióban használjuk a magyar nyelvet idegennyelv-órán?
Milyen elemekből épülnek fel az idegennyelv-órán elhangzó egyes mondatok?
/Az alábbi mondatok segítenek a válaszadásban./

a/ Csukjuk be a könyveket és füzeteket.

b/ А пальто szó nem ragozható.

c/ Она играет в саду.

11. Milyen nyelven van a következő mondat?

"А книга szó tárgyesete книгу."

12. Mint láttuk, egy metanyelvi mondat vonatkozhat egy másik mondatra. Ha azonban egy mondat saját magáról állít valamit, furcsa helyzetek állhatnak elő. Próbáld meg megállapítani, igazak-e az alábbi mondatok vagy sem!

"A 68. oldalon szereplő 12. feladat első példamondata nem igaz."

"Én mindig hazudok."

13. Ha egy nyelvben mindent csak egyféleképpen lehetne megfogalmazni, lenne-e ebben a nyelvben poétikai funkciójú üzenet? Miért?

14. Milyen funkciói vannak a következő szövegeknek?

Romlásnak indult hajdan erős magyar!
Nem látod, Árpád vére miként fajult?
Nem látod a bosszus egeknek
Ostorait nyomorult hazádon?

/Berzsenyi: A magyarokhoz/

Egy emberöltővel ezelőtt, 1922-ben jelent meg először Bevetés az olvasás művészetébe című könyvem. /Benedek Marcell/

rodosto 18 febr, 1734.

soha édes néném nagyobb kedvem nem volt, egy igen szép, csinos és takarékos levelet írni mint ma, se soha olyan nagy egyepetyém nem volt mint ma, a hoszu levél írásra, de minthogy attól tartok, hogy egyikét sem viszem úgy végben, hogy a két szép szemeknek tessék, azért el vegezem leveletem, és ebből megtudhattya két. hogy még élek, és hogy. vagyok. és maradok. az aszszony-nak. jo nénémnek. jo atyafia,

P.s. édes néném. hová lehet annál szebb levél. ha rövid is. mint a melyet. egy hires gyenerális irt volt a feleséginek a hartz után. mondván. az ellen-séget meg vertük, egy kevesé el faradtam. jó éttzakát édes feleségem

/Mikes, Törökországi levelek 102. levél/

XI.

Az állatok "nyelve" -- az emberek nyelve

I. A madarak hangjukkal, viselkedésükkel számos dolgot tudnak közölni egymással: "Élelmet találtam", "Veszély", "Ez az én fészke, eredj innét". Vitassátok meg a következő kérdéseket:

1. Bármit el tudnak-e mondani egymásnak?

2. Milyen fajta üzeneteket tudnak átadni az állatok? Mi szabja meg ezeknek a körét?

3. Egy meghatározott dolgot csak egyféleképpen tudnak-e közölni, vagy tetszés szerinti sok "megfogalmazásban"?

4. Ha a madár azt közli: "Élelmet találtam", vajon külön csipogásrészlet fejezi-e ki az "élelmet" és a "találtam"-ot?

5. Tudnak-e kifejezni árnyalatokat, véleményeket?

6. Tudnak-e közölni valamit a múltról? Ha nem, ennek elsősorban "nyelvük" hiányossága-e az oka, vagy valami más?

Az állati kommunikációs rendszerek és az emberi nyelv közötti legfőbb különbségek a következők:

Állatok "nyelve":

1. Öröklött ösztönökön alapul.
Ezért
-- jelei indexikusak;
-- a közlések helyhez és időhöz kötöttek;
-- a közlések funkciója elsősorban kifejező, kapcsolatteremtő, felhívó /és néha megismertető/.
2. Zárt rendszer: a közlések száma korlátozott.
3. A közlések tagolatlanok vagy egyszerű szerkezetűek.

Emberi nyelv:

1. Tanulással sajátítjuk el.
Ezért
-- jelei önkényesek /szimbolikusak vagy keverten szimbolikusak/;
-- a közlések vonatkozhatnak térben és időben távoli dolgokra is, s lehetnek hamisak;
-- az emberi nyelven bármiről beszélhetünk, a nyelvről is. A közlés funkciója lehet metanyelvi és poétikai is.
2. Nyílt rendszer: bármikor alkotunk új közléseket.
3. Az emberi nyelv kettős szerkezetű: a közlések jelentéssel bíró elemekből /szavak, ragok, stb./ épülnek fel, ezek pedig jelentés nélküli elemekből /hangokból/.

II. Feladatok

1. Meg tudja-e tanulni a veréb a csalogány dalát?

2. A keresztеспók mindig egyforma szerkezetű hálót sző, az egyes állatfajták hangjukról és közlésmódjukról felismerhetők. Van-e közös ebben a két jelenségben? Ha van, mi az?

3. Mi a különbség: ha egy kutya lábára lépnek és fölnyüszít; ha a te lábadra lépnek és azt mondod "jaj"?

4. Az emberi kommunikáció bizonyos meghatározott funkciókat tölt be. Melyek lehetnek azok a funkciók, amelyek az állati kommunikációban is érvényesülnek? Próbálj példákat gyűjteni!

5. Tudná-e egy kutya közölni a következő üzeneteket:

-- szeretlek	igen - nem
-- sétálni akarok	igen - nem
-- holnap sétálni akarok	igen - nem
-- dühös vagyok rád	igen - nem
-- tegnap rossz kedvem volt	igen - nem
-- ugatni szeretnék	igen - nem
-- az előbb rosszul fejeztem ki magam	igen - nem
-- a szomszédék új hűtőszekrényt vettek	igen - nem

6. Hányas tagolású

-- egy Morse-ábécével írott szöveg

-- a virágnyelv közleményei /ebben esetleg szükséged lesz egy lexikon segítségére is/

-- a kutyák beszéde

7. A kutya sokféleképpen ugat, a gazdája mégis megérti. Sőt, a gazda még parancsot is adhat kutyájának, "aki" azt teljesíti.

a/ Beszéli-e a kutya a gazdája nyelvét?

b/ Beszéli-e a gazda a kutyája nyelvét?

c/ Beszélnek-e valamilyen közös "nyelvet"?

d/ Lehet-e a kutya és a gazda viszonyát kommunikációs viszonynak

nevezni?

8. A nyelv, a kommunikáció és az ismeretszerzés egyaránt fontos szerepet játszik az élőlényeknél. Vitassátok meg ezeknek a fogalmaknak az egymáshoz való viszonyát! Ehhez segítséget nyújt az előző feladat megoldása.

9. Már a kisgyerekek is tudnak a nyelvről és a beszédről beszélni. Így például gyakran kérdezetnek ilyeneket: "Apu, mi az, hogy traktor?"; "Hogy hívják azt ott az asztalon?"; "Ugye nincs olyan szó, hogy 'Mezopotámia'?"

Tud-e a macska nyávogni a nyávogásról? A tücsök ciripelni a ciripelésről? A méhek táncolni a táncról? Mire lehet a válaszokból következtetni?

10. Gyűjtsd össze valamilyen állatról, hogy
- körülbelül hány különböző üzenetet tud átadni
 - körülbelül hány különböző üzenetet képes megérteni

Milyen mértékben különbözik ez a szám az ember által átadható és megérthető üzenetek számától?

11. Milyen eszközöket használ például egy macska különböző üzenetek átadására?

12. Az emberek az állatokkal közölt "üzeneteikben" különféle jeleket használnak. Vizsgáljuk meg a következő eseteket:

a/ A tudósok megfigyelték a varjak vészjelzéseit, s a magnószalagra felvett vészjeleket a nagy repülőterek környékén fel is használják a varjak elriasztására.

b/ A macskát így riaszthatjuk el: Sicc!

c/ A vadászok a szarvasbögés utánczásával csalogatják ősszel a szarvasokat.

d/ Gyil -- bíztatja a kocsis az igáslovat.

A jelről tanultak alapján állapítsd meg, mik az azonosságok és különbségek a négy kommunikációs tevékenység között.

13. Amikor a sündisznó halottnak tetteti magát a róka közeledtére, mondhatjuk-e, hogy hazudik?

14. Azt mondtuk, hogy a szavak jelentés nélküli hangokból állnak. Vajon az olyan hangutánzó-hangulatfestő szavakban, mint ciripel, durran, pöffeszkedik, mormog, makog nem a hangoknak maguknak van jelentésük? /Gondoljatok a kakukk különböző nyelvekben való kifejezésére, vagy arra, hogy az angol bubble /olvasd: babl/ a magyar buborék szónak felel meg./ Milyen típusú kapcsolat van ezekben a szavakban a jelölő és jelölt között?

15. Képesek-e az állatok új, addig soha nem tapasztalt típusú közlemény kitalálására?

16. Ugyanaz-e a papagáj és az ember beszéde? Ha nem, mi a különbség?

XII.

A nyelv keletkezése

I. Hogyan alakult ki az emberi nyelv?

1. Hogyan juthattak az emberi értelemben vett nyelv birtokába őseink?

a/ Elhatározták, hogy beszélni fognak.

b/ Valaki megtanította őket beszélni.

c/ Hosszú fejlődés során alakult ki a nyelv az állati kommunikációs rendszerből.

2. Milyen alkati változások kedvezhettek a beszédszervek kialakulásának?

3. Az életmód mely változásai kedvezhettek a nyelv kialakulásának?

4. Vitassátok meg a következő részleteket, mely két neves, az emberiség őstörténetét kutató antropológus /Hockett és Asher/ közös munkájából valót

"... a fákat az erősebbek tartották birtokukban, a gyengébbek viszont újra meg újra az erdőcskék szélére vagy a nyílt térségre szorultak, hogy ott úgy tartsák fenn magukat, ahogy tudják.... A mi őseink viszont azok voltak, amelyek e téren gyengébbeknek bizonyultak. Nem azért szálltunk le a fáról, mert akartunk, hanem azért, mert lekergettek róla."

5. Valamilyen közös tevékenység megszervezéséhez elengedhetetlenül szükségünk van nyelvre. Mi a valószínűbb:

a/ őseink attól kezdve tudtak közös tevékenységet folytatni, amikor már beszéltek, vagy

b/ a közös tevékenység során alakult ki a megszervezéshez szükséges nyelv.

Indokold meg válaszodat!

6. Milyen módokon tudnánk közölni gondolatainkat, ha nem alakultak volna ki jelenlegi beszédszerveink?

A nyelv az emberrel egyidős. Azt is tudjuk, hogy nyelv az alapja minden emberi tevékenységnek. Kialakulásáról mégis nagyon keveset tudunk. A nyelv kialakulásáról szóló elméletnek az ember kialakulásáról szóló elmélet az alapja, amelyet közvetlen bizonyítékok igazolnak. Ezen az elméleten belül a főemlősök /emberszabású majmok/ közlési rendszerét egy fejlődési folyamat kiindulópontjának tekintjük, az emberi nyelvet pedig e fejlődési folyamat végpontjának.

* * *

A főemlősök közlési rendszere és az emberi nyelv között két fontos, szerkezeti különbséget figyelhetünk meg.

/1/ Az állati hívórendszer zárt, az emberi nyelv pedig nyitott rendszer.

A hívórendszer zártsága azt jelenti, hogy minden jel egy helyzetet jelöl; a jelek nem kapcsolhatók össze újabb jelekké /nem kombinálhatók/, ezért a jelek száma korlátozott.

Az emberi nyelv nyitott rendszer, mert elemeinek /szavainak, tildalékainak, mondatainak/ száma bármikor bővíthető, és az elemekből új jelzések /új mondatok/ szerkeszthetők meg. Ezért az emberi nyelvben véges számú elemből végtelen számú jelzést lehet alkotni.

A zárt rendszer nyitottá válásában alapvető szerepet játszott az életmód gyökeres megváltozása.

Az emberi nyelv nyitottsága teszi lehetővé, hogy a jelzések elsza-

kadhatnak attól a szituációtól, amelyre utalnak, azaz létrejön a jelek tér-
től és időtől való függetlenedése.

/2/ Az állati nyelv közlései többnyire szerkezet nélküliek, az embe-
ri nyelv közlései kettős szerkezetűek.

Az állati nyelv közléseiben nem különíthetünk el olyan kisebb ele-
meket, amelyek más közlésekben is előfordulnának; minden egyes jelzés egé-
szében különbözik minden más közléstől. A hívórendszer elemei egymástól tel-
jesen különböznek: felbonthatatlan egységek.

Az emberi nyelv közlései kettős szerkezetűek: /1/ a mondatok jelen-
téssel rendelkező, kisebb egységekből /szavakból, toldalékokból/ épülnek
fel; /2/ ezek a kisebb egységek is szerkesztettek, hangokból állnak, melyek-
nek azonban már nincs önálló jelentésük. Ugyanazokból a hangokból különböző
szavak épülnek fel, pl. láb - bál; asztal - aszalt - atlasz.

A közlések /a mondatok/ tehát a legkisebb elemekből /a hangokból/
két lépcsőben épülnek fel: hangokból épülnek fel a szavak és a toldalékok,
szavakból és toldalékokból a mondatok.

II. Feladatok

1. Zárt vagy nyitott rendszer-e a katonai kürtjelek /ébresztő, ta-
karodó, riádó, stb./ rendszere? Miért?

2. Hányas szerkezetű a Morse-ábécével írott szöveg? Válaszodat in-
dokold meg!

3. Lehetséges-e olyan kettős szerkezetű nyelvet létrehozni, amely-
nek legkisebb egységei különböző fajtájú virágok? Ha neked kellene ilyen
nyelvet létrehoznod, hogyan járnál el?

4. Hány tárgyat jelölhetünk meg, ha a jelölésre csak a következő fi-

gurákat használjuk: \triangle \square \circ

a/ Abban az esetben, ha minden tárgy jele csak egyetlen figurát tartalmaz?

b/ Abban az esetben, ha minden tárgy jelölésére sem kevesebb, sem több, mint három figurát használunk /s a három figurának nem kell feltétlenül különbözőnek lenni/?

c/ Abban az esetben, ha a tárgyakat jelölhetjük egy, kettő illetőleg három figura kombinációjával is?

5. Elképzelhető-e olyan nyelv, amelyben minden egyes tárgynak /így például minden egyes asztalnak is/ saját neve van? Válaszodat indokold meg!

6. Tegyük fel, hogy egy nyelvben csak egy szótagú szavak lehetnének, és ezeknek a szerkezete csak a következő formák valamelyikének felelhet meg: mássalhangzó + magánhangzó, magánhangzó + mássalhangzó, mássalhangzó + magánhangzó + mássalhangzó.

A nyelvben csak az a, o, i magánhangzók, és a p, t, k mássalhangzók léteznek. Hány szó lehet ebben a nyelvben? El tudná-e látni ez a nyelv ugyanazt a szerepet, mint a magyar nyelv?

7. Lehet-e tíz szóból végtelen hosszú mondatot készíteni? Mi ennek a feltétele?

8. Lehet-e tíz szóból végtelen sok különböző mondatot készíteni?
Hogyan?

9. Lehet-e nyílt rendszer egy olyan nyelv, amelyben az egyes közlé-
seknek nincs szerkezete /azaz egyik közlés sem bontható kisebb elemekre/?
Miért?

XIII.

A nyelv területi és társadalmi rétegződése

I. Ki mondta, kinek, hol...?

Olvasótok el figyelmesen az alábbi szövegeket! Próbáljátok megfejtetni: ki mondta, kinek /férfi vagy nő, öreg vagy fiatal, mi a foglalkozása stb./; hol hangozhatott el a szöveg, vagy hol képzelhetnék el leírva.

1. Az ENSZ Közgyűlés mai ülésén ismét több felazólaló foglalt állást az atomkísérletek betiltása mellett.

2. Ismerem, Gizám. Mihelyt kiadtam a dühöm, lehiggadok. Merem állítani, hogy a következő percekben remekül viselkedtem; még te is elégedett lettél volna. Volt egy bizonyos helyzeti előnyöm, mégpedig az, hogy Viktor hirtelenében nem bírt a székből felállni. Megvan az a csúnya szokása /egybe sincs, mint csúnya szokással/, hogy evés közben kilép a cipőjéből. Úgy látszik, elrúgta valamerre, és haragjában szégyellten mutatkozni; csak kereste a lábával, de nem találta. Én pedig fölényesen nyugalommal, majdnem nyájasan, azt mondtam neki: "Sajnálom, hogy Kauszné ónagysága nincs jelen. Önt azonban, kedves uram, a jövőben nem ismerem."

3. A magyar felvilágosodás legnagyobb költőjére, a korabeli Európa eredeti hangú, világirodalmat alkotó poétájára emlékezünk. Ennek az irodalmi évfordulóiban oly gazdag esztendőnek is kiemelkedő ünnepe Csokonai Vitéz Mihály idézése, ébresztése. Ha vannak nagy magyar költők, akiknek még adósa a nemzet, akkor Csokonai Vitéz Mihály mindenképpen közéjük tartozik.

4. Igen kedvelt viselet lesz nőknek a tavaszi kosztümön kívül a kis-komplé is --, a ruha és a kabát azonos anyagból. A kabát lehet derékig érő, de divatos minden hosszúság, egészen a szoknya aljától öt centiméterre érő is.

5. A levegő a torló nyomás csövén keresztül a nyílt csappantyún jut a kipufogó szeleppel lezárt égési kamrába, ahová egyidejűleg a porlasztókon keresztül a tüzelőanyag befecskendezése is megtörténik.

6. Körübelü mast egy leve vuot, ippen ien eses üdüö vuot. Kezdettt a huo esnyi 'regge, de asztám miegis ugy láttuk, hogy oderül /=**kide-rül**/. Gyün ám ki a vadász puskásson, kutyásson. Aszongya: "Na, leginyek, kü gyün e velem egyget vadásznyi?"

7. A mértani aspektus azért **döbbsentette** meg olyan erősen azokat, akik a tudományos vásznakat látták, mert a lényegi valóság igen tisztán jelentkezett és kiküszöbölte a látási és anekdotikus elemeket.

A szövegek megbeszélése után vitassátok meg a következő kérdéseket:

a/ A szövegeknek milyen sajátosságaiból tudtatok következtetni a feladóra és a címzetre, valamint a kommunikáció körülményeire?

b/ Mindig, mindenkihez ugyanúgy szoktunk-e beszélni? Milyen körülmények szabják meg nyelvhasználatunk jellegzetességeit?

c/ Mit érthetünk a nyelv területi és társadalmi rétegződésén?

Az egy nyelvet beszélő emberek lakóhelyüktől és foglalkozásuktól, munkahelyüktől függően különböző körülmények között, eltérő életformában élnek. Ezért ugyanannak a nyelvnek különböző rétegeit ismerik elapósabban, a nyelv különböző változatait beszélik. Minden egyes ember több nyelvváltozatot használ -- a kommunikáció körülményeitől függően.

Az egymástól eltérő nyelvváltozatok területi és társadalmi tagozódás szerint alakulnak ki. A területi változatokat dialektusoknak, a társadalmi változatokat szociolektusoknak nevezzük. A nyelvi változatok különbözhetnek egymástól hangkészletükben, szókincsükben és egy kevésbé grammatikai szabályaikban is.

A nyelv állandó differenciálódása ellen hat a köznyelv. A köznyelv nem jobb, mint bármelyik dialektus vagy szociolektus. Az a funkciója, hogy közvetít a nyelvváltozatok között.

II. Feladatok

1. A nyelvek történetében hosszú ideig csak a különböző társadalmi és területi változatok éltek együtt. Mit gondoltok, mikor és mi teremtheti meg annak a szükségét, hogy a nyelvváltozatok között közvetítő köznyelv kialakuljon? /A megbeszélésben történelmi ismereteitekre támaszkodhattok./

2. A magyarországi köznyelv úgy alakult ki, hogy az északi országrész nyelvjárásába beleötvöződtek más nyelvjárásokból származó jelenségek. Másutt azonban előfordult, hogy egyetlen nyelvjárás vált közvetítő nyelvvé, köznyelvvé.

a/ Az i.e. 7--4. században Latiumban Róma város latin nyelve vált köznyelvvé. Miért? /A válaszhoz használhatod történelemkönyvedet vagy valamelyik lexikont./

b/ A franciaországi köznyelv a XVI--XVII. században alakult ki; a-

lapja a királyi család anyanyelvjárása volt. Mit gondolsz, milyen történelmi helyzet tette ezt lehetővé?

c/ Olaszországban Dante, Petrarca és Boccaccio nyelvjárása, a firenzei nyelvjárás vált közvetítő nyelvvé. Miért lehetett ez lehetséges a művészeti alkotásaira oly büszke Itáliában?

3. Írd le a következő mondatok köznyelvi megfelelőjét, és sorold el az a/, b/ és c/ nyelvjárás egyes jellegzetességeit a köznyelvhez képest!

- a/ Itt a könyér, ögyé, öleged dógosztá.
- b/ Itt a kinyér, egyé, elegend dógosztá.
- c/ Itt a kenyír, egyíl, elegend dougosztál.

Köznyelv: _____

4. Milyen jellegzetességeket találhatunk a következő /déli nyelvjárástípusból való/ szövegben? /Az \bar{e} hosszan ejtett e hangot jelöl./

Vót eccör ety szögén juhász. Legyētette a birkákat. Eccör sikon-
tást hallott. Mönt a hang után. Eccör talát ety tüzet, abba vergődött
ety kis kégyó. A juhász beletartott ety kis csarítot, azon kivötte a ké-
gyót a tüzbü. Mikor kivötte, asz monta a kis kégyó: jót tötté énvelem
juhász, most enis jót töszök teveled. Möktaníttalak a zállatok beszédére,
hogy asz mögércsed, de asz senkinek \bar{e} ne mond, mer ha \bar{e} mondod, röktön
mökhasz.

5. Tamási Áron: Ábel a rengetegben című regényéből való a követ-
kező részlet. Az író stílusának milyen jellegzetességét fedezhetitek fel
benne? Gyűjtsétek össze a szöveg köznyelvitől eltérő nyelvtani sajátos-
ságait!

-- Jaj apám, ezt meg kell fejni! -- szoltam felfedezéssel, s futva mentem fazékért. Melléje kuporodván, kezdetben egy kicsit kínoztam szegényt, mert sohasem fejtem volt eddigelé, de aztán belétanultam a fejesbe, s a kecske is úgy belé a tejelésbe, hogy egy másik fazekat is megcsorgattam félig. Amikor így készen voltam, megmutattam neki, hogy mennyi tejet adott; aztán megbíztattam, hogy egyék, s ő nagy örömmel szót is fogadott.

6. Gyűjts össze tíz olyan szót, amit a mai fiatalok használnak, de környezetekben élő felnőttektől nem hallottál! Kérdezd meg valamelyik felnőttet, hogy szerinte mit jelentenek ezek a szavak! Írd le a válaszokat, majd saját meghatározásodat!

A szó	A felnőttek értelmezése	Saját értelmezésed

7. Próbálj meg otthon, a családtagok jelenlétében negyed óráig úgy viselkedni, mintha vendégségben lennél! Írd le azokat a mondatokat, amiket használtál, és hasonlítsd össze azokkal, amelyeket egyébként használtál volna! Mi a különbség?

8. Állapítsd meg a következő szövegrészek stílusbeli jellegzetességeit!

a/ RÓMA: A kolera már több mint 40 órája nem követelt újabb áldozatokat Olaszországban. A járvány terjedése Nápolyban és környékén mintha megállt volna, de még terjed az "olasz csizma" másik oldalán: Bariban és Foggiban.

b/ Legnagyobb áruház -- legnagyobb választék!

-- Mondja marha mért oly bús?

-- Olcsóbb a hal, mint a hús!

Fabulon a bőre óre,
Ezt használja nyakra, főre!

Mozijegyet egyet vegyek?

Vegyél kettőt, veled megyek!

9. Gyűjtsd össze valamilyen mesterség jellemző szavait! Válaszd ki a szavak közül azokat, amelyeknek a köznyelvben is van valamilyen jelentésük, de eltér a szaknyelvtől! Két szónál magyarázd meg részletesebben, milyen kapcsolat áll fenn a szó szaknyelvbéli és köznyelvi jelentése között!

a/ _____

b/ _____

10. Mi a különbség egy dialektus, egy szociolektus, a köznyelv, valamint egy idegen nyelv elsajátítása között?

11. A következő szöveget fogalmazd át úgy, hogy jó reklámszöveg legyen belőle:

"A dohányosokat csak ártalom fenyegeti. Az ártalmakat azonban jelentős mértékben csökkenti a Superfilit cigarettaszipka."

12. Milyen jelentéseit ismered a következő szavaknak? Kik használják ezekben a jelentésekben őket?

tömeg, fej, kacsa, golya, fa, karó, elhúz, kar, anyag, ár, kéreg, rász, gáz.

13. Környezetedből gyűjts olyan tájszavakat, amelyeket még sohasem láttál leírva!

14. Kik köszönnek így?

<u>Köszönés</u>	<u>Ki</u>	<u>Kinek</u>	<u>Válasz</u>
Tiszteletem!	_____	_____	_____
Kisztihand!	_____	_____	_____
Kezét csókolom!	_____	_____	_____
Előret!	_____	_____	_____
Szia!	_____	_____	_____
Kívánok!	_____	_____	_____
Pá!	_____	_____	_____
Csókolom!	_____	_____	_____
Alázatos szolgál!	_____	_____	_____
Adj'isten!	_____	_____	_____
Jószerecsét!	_____	_____	_____
Pálinkás jóreggelt!	_____	_____	_____
Erőt, egészséget!	_____	_____	_____
Szervusz, Jóska bátyám!	_____	_____	_____
Helló!	_____	_____	_____
Jónapot, kezét csókolom!	_____	_____	_____

XIV.

A változó nyelv

I. A Halotti Beszédtől máig

A Halotti Beszéd 1200 táján keletkezett. Ma, közel 800 évvel később, ugyanezeket a sorokat másképpen mondanánk:

Eredeti írásmód:

Latiatuc feleym
zumtuchel mic vogmuc.
yssa pur es chomuv
uogmuc. Menyi
milostben terumteve
eleve miv isemucut
adamut. es odutta vo-
la neki paradisumut
hazóá. Es mend paradi-
sumben uolov gimil-
cictul munda neki
elnie. Heon tilutoa

wt ig fa gimilce tvl.
Ge mundoa neki meret
num eneyc. Ysa ki no-
pun emdul oz gimils-
twl. halalnec halalá-
ál holz.

Így olvashatjuk:

Láttjátuk feleim
szümtükkel, mik vagy-
muk. Isa pur es homuu
vogymuk. Menyi miloszt-
ben terümtévé eleve
miü isemüküt, Ádámot,
es odutta vola neki
paradisumut hazoá. Es
mend paradisumben
volou gyimilcsiktül
munda neki élnie. Heon
tilutoá üt igy fa

gyimilcsétül. Gye
mundoá neki, meret
nüm eneik. "Isa, ki
napun emdul oz gyi-
milstül, halálnak ha-
láláál holz."

Ma így mondanánk:

Látjátok, feleim, a
szemetekkel, mik vagyunk!
Bizony por és hamu va-
gyunk. Mennyi malasztban
/kegyelemben/ teremtet-
te először a mi ősrüket.
Ádámot, és /oda/adta ne-
ki a paradicsomot há-
zul/háznak/. És azt
mondta neki, hogy éljen
a paradicsomban való
/lévő/ minden gyümölcs-
ből. Csak egy fa gyümölcs-
csétől tiltotta őt. De
megmondta neki, mért ne
egyék /belőle/. "Bizony,
amely napon enni fogsz
abból a gyümölcsekből, ha-
lálnak halálával halsz."

a/ Hasonlítsátok össze az eredeti sorokat /illetőleg annak kiejtését/ és a mai magyar fordítását! Keressünk minél többféle különbséget.

b/ Megfigyelhető-e valamilyen szabályosság a régi láttjátuk, pur, Ádámot, munda alakok és a nekik megfelelő mai magyar alak közt?

c/ Keressetek még a fentiekhez hasonló szabályosságokat!

d/ Az eredeti szöveg mely szavait nem ismerjük már ma? Mire következtethetünk ebből?

e/ Az eredeti szöveg múlt idejű igealakjai hogyan hangzanak ma?

f/ A nyelv mely részeiben történt változás a Halotti Beszéd kora óta?

Minden nyelv minden időben változik, s a változás a nyelv mindegyik részében, azaz a hangtanban, a nyelvtanban és a szókincsben is bekövetkezik. Sok szó merül feledésbe, s még több új keletkezik, követve azokat a változásokat, amik egy-egy nép gazdasági, társadalmi, szellemi életében, szokásaiban mennek végbe. Ugyanakkor a nyelvtani és hangtani változások közvetlen okát nem kereshetjük a társadalmak megváltozásában.

II. Feladatok

1. Írj fel egy szabályt az aláhúzott hangokon bekövetkezett változásra!

vogymuk vagyunk

homu hamu

odutta adta

volou való

Szabály: _____

2. Hasonlítsd össze a Halotti Beszéd korából való, az esetleg ismert régies és a mai múlt idejű alakokat:

Halotti Beszéd:	Régies:	Mai alak:
terümtévé	teremté	teremtette
odutta vola	adta vala	adta
munda	monda	mondta
tilutoá	tiltá	tiltotta

a/ Hányféle múlt időt figyelhetünk meg a Halotti Beszéd nyelvében és hány van ma?

b/ Milyen esetekben használjuk ma a régies múlt időt?

3. Az Ómagyar Mária-siralom egyik első fennmaradt verse irodalmunknak 1300 tájáról. Nemcsak első verseink egyike, de az egész magyar költészet irodalmilag legértékesebb darabjai közé tartozik. Most nyelvileg vizsgáljuk meg ezt a verset. Hasonlítsuk össze a feltehető eredeti olvasásmódot a mai, nem köznapi nyelvre lefordított értelmezésével, s fordítsátok le magatok olyan egészen mai köznapi nyelvre, amelyen ti is beszéltek. Milyen hangtani, ragozásbeli, mondatszerkezeti, szórendi, szókészletbeli különbségeket találtok? Különítsétek el, mi az, ami megvolt egykor nyelvünkben, s ma nincs; mi az, ami az eredeti szöveg szerint hiányzott régebben, s ma megvan; mi az, ami közel hétszáz évvel ezelőtt is megvolt, ma is megvan, de ami mégis különbözik valahogyan, azaz ami valamennyire megváltozott az évszázadok folyamán.

Eredeti olvasásmód:

Volék sirolm tudotlon.
Sirolmol sepedik,
Buol oszuk, epedek.
Választ világumtul -
Zsidou, fiodumtuul,
Ézes ürümentüül,
Ó és ézes urodum,
Eggyen igy fiodum!

Mai olvasásmód:

Valék siralom-tudatlan.
Siralomtól süppedek,
Bútól aszok, epedek.
Választ világomtól -
Zsidó, fiacskámtól,
Édes örömentől,
Ó én édes uracskám,
Egyetlen egy fiacskám!

Fordításod:

Sirou anyát teküncsed,	Síró anyát tekintsed,	
Buabeleül kinyuhhad!	Bújából kinyújtsed/kihúzzad/!	
Szemem könnyel árad,	Szemem könnytől árad,	
Én junhum buol fárad.	Én keblem bútól fárad.	
Te vérdöd hullottya,	Te véred hullása,	
Én junhum olélottya.	Én keblem alélása.	
Világ világ,	Világ világa,	
Virágnak virágal	Virágnak virágal	
Keserűen kinzatul,	Keservesen kízzatul,	
Vos szegekkal veretül,	Vas szegekkal veretel.	
Uh nekem, én fiom,	Ó nekem, én fiam,	
Ézes mézűül!	Édes mint méz!/Édesb méznél?/	
Szegényül /szégyenül?/	Szegényül /szégyenül?/	
szépségöd,	szépséged,	
Virőd hioll vizeül,	Véred ürül/patakkzik/vízként,	
Szirolmom, fuhászatum →	Szirolmam, fohászakodásom →	
Tertetik kiül	Terjed /mutatkozik/ kívül	
Én junhumnok bel bua,	Én keblemnek belső búja,	
Ki sumha nim hiül.	Mi soha nem hűl/enyhül/.	
Végy halál engümet,	Végy, halál, engemet,	
Eggyedüm ilyen,	Egyetlenem éljen,	
Maraggyun urodum,	Maradjon uracsám,	
Kit világ félljen!	Kit világ féljen!	
Ó igoz Simeonnom	Ó igaz Simeonnak	
Bezzeg szovo ére;	Biztos szava ére/beteljesedett/;	
Én érzem ez bútorút,	Én érzem e bútorút,	
Kit niha egire.	Mit hajdan ígére.	
Tüüled válnum,	Elválnék tőled,	
De nüm valállal,	De ne volna,	
Hul igr kinzassál,	Hogy így kízzassál,	
Fiom, halállal.	Fiam, halálra.	
Zsidou, mit téssz,	Zsidó, mit téssz,	
Türvéntelen,	Törvénytelen,	
Fiom mert hol	Mert fiam hal	
Büüntelen.	Büüntelen.	
Fugva, husztuzva,	Fogva, huzogatva,	
Üklélve, ketve,	Üklélve, kötve,	
Ülöd.	Ülöd.	
Kegyüggyetük fiomnok,	Kegyelmezzetek fiamnak,	
Ne légy kegyülm mogomnok,	Ne legyen kegyelem magamnak,	

Ovogy halál kiál,
Anyát ézes fiáal,
Egyembelü ülljétük!

Avagy halál kínjával,
Anyát édes fiával
Egyetemben öljéték!

4. Gyűjts olyan mai magyar szavakat, amelyek biztosan hiányoztak
a/ 800--1000 évvel ezelőtt,

b/ a múlt században.

Mért gondolod, hogy hiányoztak?

5. Sorolj fel olyan szavakat, amelyek ma használatosak, de elképze-
lésed szerint 500--600 év múlva már nem fogják ismerni. Minek alapján sorol-
tad fel ezeket a szavakat?

6. Sorolj fel olyan szavakat, melyekről valószínűnek tarthatjuk, hogy
több száz év vagy egy évezred múlva is használni fogjuk. Miért?

7. A magyarság más népekkel kapcsolatba kerülve számos szót vett át
tőlük.

a/ A honfoglalás előtti török-magyar kapcsolatok emlékét őrzik pél-
dául a következő szavak: bika, ökör, borjú, kecske, disznó, tyúk, gyapjú,

sajt, búza, árpa, eke, sarló, tarló, boglya, gyümölcs, alma, körte, dió, szőlő, bor, kender, kút, sátor, kapa, szék, bölcső, saru, csat, bársony, gyöngy, gyűrű, tükör, sereg, törvény, tanú, tolmács, bér, kölcsön, bátor, gyáva, táltos, bölcs, boszorkány, búvár, bájol, igéz, sárkány, ír, betű, szám, ok, idő, kor stb.

b/ Szláv jövevényszavaink: király, ispán, tiszt, paraszt, megye, pénz, kereszt, keresztény, szent, malaszt, pap, barát/=szerzetes/, érsek, apáca, apát, zerándok, karácsony, pünkösd, szerda, csütörtök, péntek, szombat, rozs, gabona, zab, kalász, barázda, mezsgye, parlag, ugar, kasza, gereblye, kapál, asztag, szalma, bab, lencse, uborka, cékla, répa, retek, kapor, széna, abrak, pásztor, patkó, bárány, birka, kakas, jérce, kacsa, macska, bodnár, takacs, kádár, esztergályos, mészáros, kovács, kalapács, ablak, szoba, pince, udvar, asztal, pad, párna, vánkos, dunyha, konyha, kályha, kemence, kémény, ebéd, uzsonna, vacsora, szalonna, kolbász, ruha, gatyá, nadrág, harisnya, szoknya, család, cseléd, déd, unoka, mostoha, dajka, koma stb.

c/ Német jövevényszavaink: polgár, céh, kalmár, bognár, csaplár, ereszény, borbély, font, garas, kastély, torony, erkély, herceg, hopmester, tánc, hóhér, ostrom, cél, zsákmány, pécél stb.

d/ Latin jövevényszavaink: angyal, kántor, kápolna, mise, orgona, ostya, paradicsom, pásztor/=lelkipásztor/, plébánia, prédikátor, prépost, sátán, bárka, gálya, cédrus, lilium, jácint, rózsza, viola, párdúc stb.

A/ Milyen jelentéskörökbe tartoznak a török, szláv, német és latin jövevényszavak?

B/ Írj 5--6 mondatos fogalmazást, melyben vagy sok török
vagy sok szláv,
vagy sok német,
vagy sok latin eredetű szó van!

Miért olyan témájú fogalmazásokat választottál, amelyet?

8. Idegen szavak átvétele gyakran a szavak hangalakjában végbemelő módosulással jár. Állapítsd meg, hogy milyen szabály alapján történt a szó alakváltozása a következő példákban!

<u>eredeti:</u>	<u>magyar:</u>
a/ sztog	asztag
dvor	udvar
sztol	asztal
szkola /schola/	iskola
b/ holm	halom
král	király
brat	barát
c/ szkala	szikla
'szliva	szilva
szreda	szerda
klucs	kulcs
szluga	szolga
bloha	bolha
d/ malina	málna
palica	pálca
medenica	medence

9. Mit jelentenek ezek a szavak?

áfium, áristom, cinterem, dézsma, fabatka, fónagy, galencsér, hagymáz, icce, kelevéz, mángorol, maszlag, nyakló, táltos, ugar.

Írj rövid fogalmazást ezek felhasználásával! Humorosat vagy komolyat írsz? Mit kell /vagy kellene/ tenned, hogy komoly legyen a fogalmazás?

10. Mit gondolsz, hogyan alakultak ki a vezetéknévnek? Magyarázd meg a következő nevek eredetét: Kis, Nagy, Szóke, Debreceni, Hosszú, Varga, Joó, Mészáros, Takács, Szabó, Kovács, Péteri, Balázsi, Petőfi, Német, Horváth?

11. Próbáld meg lexikon vagy értelmező szótár segítségével megállapítani, mivel foglalkozott a/ a tímár, b/ a bognár, c/ a kádár, d/ a varga, e/ a pintér?

12. Megfigyeltél-e már élő nyelvi változást? Ejtsd ki a következő szavakat úgy, ahogy mindennapi beszédben szoktad: savanyú, keserű, rosszindulatú, köralakú, kisszerű. Van-e különbség a leírt és a kiejtett magánhangzók között? Ha igen, az írás miért nem egyezik az ejtéssel?

13. Tudod-e, mit jelent ez a mondás? Körmére ég a dolog. Mikor használjuk és mi az eredete?

14. Magyarázd el, miért történik meg az, hogy valaki azt mondja az orvosnál: "Doktor úr, köhögöm!"

15. Vegyünk egy kitalált alapnyelvet, amelyből egy másik fejlődött. Írd le, milyen szabályok működtek és hogy mi volt a szabályok időrendje! Hogyan állapítottad meg, melyik szabály működött előbb?

<u>alapnyelv</u>	<u>a belőle lett nyelv</u>
ketita	ketit
tirov	tiró
tolova	toló
belok	belok
fikov	fikó
lőta	lőt
initov	initó
sabara	sabar

16. Ha a nyelv változik, a változás ideje alatt vajon hogy értik

meg egymást az emberek? Főleg, mivel a nyelv állandóan változik! Gondolj például arra a folyamatra, ahogy a köznyelv különböző nyelvjárásoktól kialakult!

XV.

Nyelvrokonság I.

I. A latin nyelv nyelvjárásaiból származnak az újlatin nyelvek /román, olasz, francia, spanyol stb./. A latinhoz viszonyítva milyen különbségeket figyelhetünk meg a következő példákban:

	<u>tett:</u>		<u>tej:</u>
latin:	faktum /írva: factum/	latin:	laktem /lactem, tárgyeset/
román:	fepte	román:	lapte
olasz:	fatto	olasz:	latte
francia:	fe /írva: fait/	francia:	le /írva: lait/
spanyol:	écho /írva: hecho/	spanyol:	lécse /írva: leche/

1. Miért nem hangzanak ma egyformán ezek a szavak?

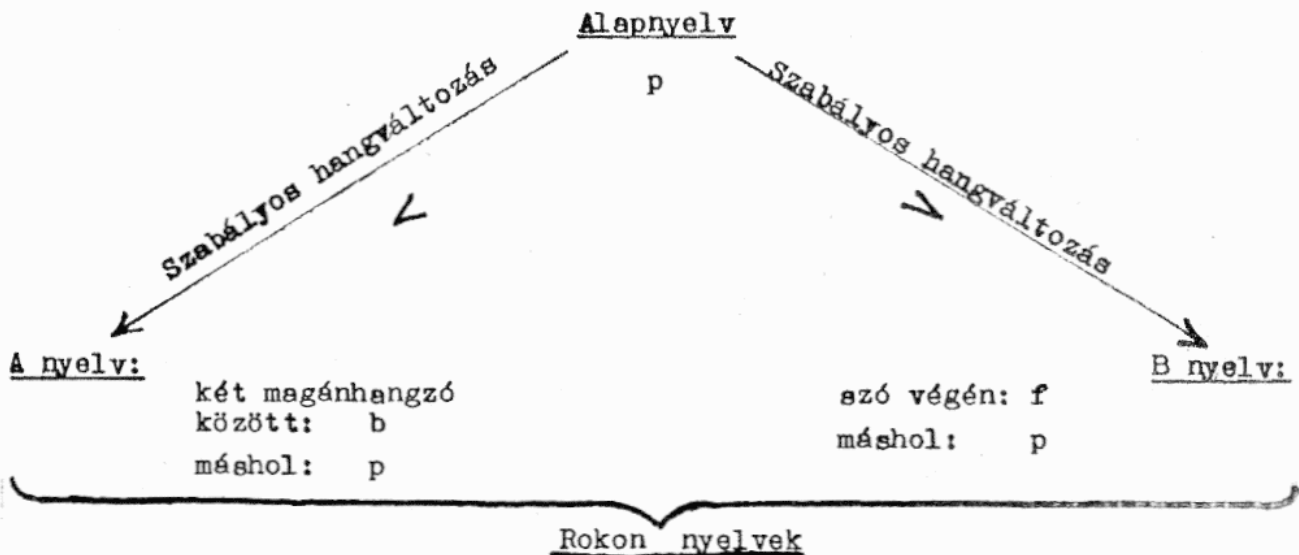
2. Ha ugyanebben a táblázatban a tej románul laktem-nek hangzana, lehetne-e a latin folytatásának tekinteni?

3. Mondhatjuk-e, hogy a latin faktum-ból a francia fe-ben csak az első hangnak van szabályos megfelelője?

A rokon nyelvek közös alapnyelvből fejlődtek, amely az egyes nyelvek szétválása során külön-külön szabályok szerint kezdett változni. Ez a szabályos változás az oka, hogy a rokon nyelvek között szabályos hangmegfelelések figyelhetők meg. Szabályos hangmegfelelésről akkor beszélünk, ha azonos helyzetben /pl. szó elején, bizonyos hangok előtt, vagy után, szó végén stb./ egy hang vagy hangcsoport

1. a két rokon nyelvben mindig azonos, vagy
2. az egyik nyelvben mindig valami más áll helyette, vagy
3. az egyik nyelvben mindig kiesik.

A rokon nyelvek közötti szabályos hangmegfelelések kialakulását a következő ábra szemlélteti:

Szabályos hangmegfelelések:

b:p /két magánhangzó között/

p:f /szó végén/

p:p /máshol/

II. Feladatok

1. A magyar jó szó fordítása japánul joi-nek hangzik, a magyar nő kínaiul nü-nek. Ezek nagyon hasonlítanak egymásra. Ezzel szemben a tél finnül talve, a lúd finnül lintu. Itt sokkal nagyobb a különbség. Lehet, hogy a japánok és kínaiak közelebbi rokonaink? Mi a gyanús a mai alakok nagy hasonlóságában?

2. Milyen hangmegfeleléseket állapíthatunk meg a következő szavak alapján?

angol: ten /írva: ten/	német: cén /írva: zehn/
tú /írva: two/	cvej /írva: zwei/
tu /írva: to/	cu /írva: zu/

ít /eat/	essen /essen/
vóter /water/	vasszer /Wasser/
fut /foot/	fussz /Fuss/

ded /dead/	tot /tot/
red /red/	rot /rot/
bred /bread/	brot /Brot/

3. A magyar könyv szó megfelelőit különböző nyelveken mutatjuk be. Szerinted melyek rokon szavak közülük?

latin: liber	grúz: cigni	angol: buk /írva: book/
orosz: книга	olasz: libro	román: karte /carte/
német: buh /Buch/	arab: kitáb	francia: livr /livre/
cseh: knyiha /kniha/	görög: büblosz	svéd: buk /bok/

4. Figyeljétek meg a következő német és svéd szavakat:

<u>német</u>	<u>svéd</u>	
tag /Tag/	dag	nap
trinken /trinken/	drük /dryck/	inni
taub	döv	süket
zinken /sinken/	sünga /sjunga/	süllyed
zuht /Sucht/	sük /sjuk/	betegség

Következtess ki, hogyan hangzik a következő svéd szavak első hangja! A ki-
nagyított helyre te is az ejtendő hangot írd:

<u>német</u>	<u>svéd</u>	
tot	_öd	halott
zé /See/	_ö	tó
traum /Traum/	_röu	álom
zingen /singen/	_ünga	énekelni
zéle /Seele/	_el	lélek
tat /Tat/	_od	tett

5. Hasonlítsd össze a következő finn és magyar szavakat:

<u>finn</u>	<u>magyar</u>
kumpua	hab
kive	kő
kala	hal
kota	héz
kete	kéz
kunta	had
kit	kettő

Milyen szabályosságot találsz a szókezdő hangoknál? Megukon a változó han-
gokon kívül még mit kellett figyelembe vened?

6. Két kitalált rokonnyelv szavait látod magad előtt. Három hibás
szó van elrejtve az alakok között. Melyek ezek, és milyen szabályokat sér-
tettek meg?

1. szil	2. cil
kalp	kat
rusz	ruc
táb	áb
ulpu	utu
eszep	ezep
töszt	töct
püszat	pücat
kalper	kater
irilpa	irila

7. A nővér szó az indoeurópai nyelvekben a következőképpen hangzik:
indoeurópai alapnyelv: swesor /kikövetkeztetett alak/

óind: swasar

litván: sesuo

cseh: sestra

latin: soror

angol: _____

francia: _____

oroszl: _____

német: _____

Nézd meg szótárakban, hogy a ki nem töltött helyeken milyen alakok állnak.
Esetleg próbálj kinyomozni még két nyelvet, ahol ugyanennek az alaknak a
módosulatát találod.

8. Biztosan ismered a játékos "eszperente" nyelvet. Mi az a legfőbb
különbség, amely közte és a "Teve tudsz..." nyelv között van?

9. Feltételezzük, hogy négy új rokon nyelvet fedeztek fel egy nagy
Csendes-óceáni szigeten. A négy nyelvben néhány rokon szó a következőképpen
hangzik:

<u>1. nyelv</u>	<u>2. nyelv</u>	<u>3. nyelv</u>	<u>4. nyelv</u>	<u>Jelentés</u>
tupi	dubi	tupi	tup	mennydörgés
lisu	lisu	risu	lis	pók
metu	madu	metu	mat	nyíl
nili	niri	nil	dárda
mani	mani	man	ég
nipa	niba	nipa	óceán
....	daba	tepa	tap	kunyhó
....	lana	lan	kő
panu	folyó

/1/. Töltsd ki az üres helyeket!

/2/. Jellemezd az egyes nyelvek közötti hangmegfeleléseket!

10. Hasonlítsd össze a következő grúz és megrel szavakat:

<u>grúz</u>	<u>megrel</u>	<u>jelentése</u>	<u>grúz</u>	<u>megrel</u>	<u>jelentése</u>
me	ma	én	kbili	kibiri	fog
puri	puđzi	kenyér	ketami	kotomi	tyúk
aszi	osi	száz	erti	arti	egy
szuli	suri	lélek	hari	hodzi	bika
kaci	kocsi	férfi	tapli	topuri	méz
chra	cshoro	kilenc	cremli	csilamuri	könny
piri	pidzi	száj	dhe	dha	nap
dzma	dzsima	fivér	szma	suma	inni
dzahli	dzsohori	kutya	tma	toma	haj
klde	kirda	szikla	dacer-	docsar-	a <u>megírni</u> igetöve

Milyen hangmegfeleléseket állapíthatunk meg a két nyelv között a fenti szavak alapján?

11. Kancsal rímnek nevezzük, ha a két rímelő szó csak abban tér el, hogy ez egyik mély, a másik magas hangrendű. Így szól például Weöres Sándor egy kétsoros verse:

"Egy hívó s egy eretnek
Közös földön aratnak."

Próbálj te is írni három kancsalrímes kétsorosot!

XVI.

Nyelvrokonság II.

I. A következő szavaink hangtanilag egyeztethetők számos finnugor nép megfelelő szavaival:

általában a névmások, ... fej, homlok, szem, szív, torok, nyelv, máj, szőr, könny, apa, anya, leány, fiú, vő, rokon, árva, por, villám, éj, köd, jég, víz, hegy, tűz, fa, rügy, gyökér, fenyő, eper, bogycó, holló, méh, lúd, sün, kígyó, nyuszt, megy, siet, él, hal, nyel, eszik, alszik, tép, öl, tud, ad, fon, köt, mos, varr, süt, keserű, könnyű, mély, lapos, ifjú, stb.

Milyen fogalomkörökbe tartoznak ezek a szavak? Csoportosítsd őket!

Ezekből a szavakból ítéelve, milyen körülmények között éltek, mit ismertek, őseink?

Miért nem finnugor eredetűek például a keresztény vallással kapcsolatos szavaink?

A rokonságot bizonyító szavak az alapszókinccsből valók. Az alapszókinccs szavai a legegyszerűbb tárgyakat, természeti jelenségeket, elemi cselekvéseket jelölik. Rokon nyelvek esetében az egyes nyelvek alapszókinccsének szavai között szabályos hangmegfeleléseket találunk. A rokon nyelveket még közös mondattani jelenségek is összekapcsolják.

A magyar nyelv az uráli, ezen belül a finnugor nyelvcsaládba tartozik. Ezeknek a népeknek a közös őshazája az Urál vidékén volt, és körülbelül időszámításunk előtt 5000 évvel kezdtek elkülönülni egymástól.

II. Feladatok

1. Az esetek legnagyobb részében az ősi finnugor alakot legpontosabban a finn nyelv őrizte meg. Milyen hangváltozás következett be a következő szavakban?

<u>finn</u> : tunte	→	<u>magyar</u> : tud
anta		ad
lintu		lúd
kunta		had

2. Vajon a következő szavak közül melyeknek lehet megfelelője az afrikai négerek alapszókincsében? A többinek miért nem?
tűz, lomb, kar, fagy, harap, részvény, keresztelő, anya, harc, rianás, altatódal, puska, dob, gallér, hiéna, fenyő, nagykereskedő, autóút, nyaklánc, toll, admirális, vetésforgó, hajnal.

3. Vannak olyan szavak, amelyek sok európai és más nép nyelvében kö- zösek -- mint például az alább felsoroltak. Bizonyítja-e ez azt, hogy ezek mind rokonnyelvek? Gyűjts még 10 ilyen szót!

Ezeknek a szavaknak a magyar formái:

rádió	horizont	információ
kommunizmus	kubizmus	kommunikáció
televízió	akadémia	film
.....
.....
.....
.....

4. A következő kifejezéseket magyarul, angolul, oroszul, németül és franciául látod magad előtt. Milyen fontos különbségeket találsz a magyar és az általad ismert két idegen nyelv között? A magyar példákban megnyil-

7. A rokonsági kapcsolatokat jelölő szavak gyakran az alapszókin-
be tartoznak. Gyűjtsd össze őket magyarul és egy általed tanult idegen nyel-
ven! Pontosan ugyanazokat a viszonyokat különbözteti meg ez a másik nyelv,
mint a magyar?

8. Az ősi finnugorok nem foglalkoztak földműveléssel, így az ezzel
kapcsolatos szavakat a magyar nyelv később, szláv népektől kölcsönözte. Meg-
adjuk az átadó szláv alakot, vagy ha a mai oroszban ez a szó van meg, azt.
Írd ide, hogyan hangzik a szó magyarul!

orosz: рожь magyar: _____
orosz: солома _____
orosz: коса _____
orosz: малина _____
orosz: грабли _____
szláv: broszki _____

9. Néhány magyar szó megfelelői még másik három finnugor nyelven:

<u>jég</u>	vogul: jenk	finn: jee	votják: jö
<u>róka</u>	votják: zsicji	finn: repo	cseremisiz: rövözs
<u>egér</u>	vogul: tenker	finn: hiire	votják: sir
<u>nyíl</u>	vogul: nyal	finn: nuoli	votják: nyil
<u>méh</u>	votják: mus	finn: mehi	mordvin: moks
<u>fon</u>	vogul: pun	finn: puna	votják: puni
<u>vöcsök</u>	vogul: wasz	osztják: waszeh	votják: vocsji

Az alakok igen különbözőek, hiszen e nyelvek beszélői régen elsza-
kadtak egymástól. Írj három mondatot ezeknek a szavaknak a felhasználásával
őseink életmódjáról!

10. A magyar nyelv is használ ragokat, az orosz is. Írd ide a következő kifejezések megfelelőit oroszul! Milyen tulajdonságokban térnek el az orosz és magyar kifejezések? A magyar nyelv itt látott tulajdonságai jellemzőek az összes finnugor nyelvre.

széles utat oroszul: _____
hosszú mesében _____
zöld ceruzával _____
szép lánynak _____

11. Szintén minden finnugor nyelvben előfordulnak ilyesfajta szavak: tősgyökeres, búbánatos, bű/vőa/bájos, dúsgazdag. Mennyiben különbözik az összetétel jelentése az alkotórészek külön-külön vett jelentésétől? Gyűjts még ilyen szavakat:

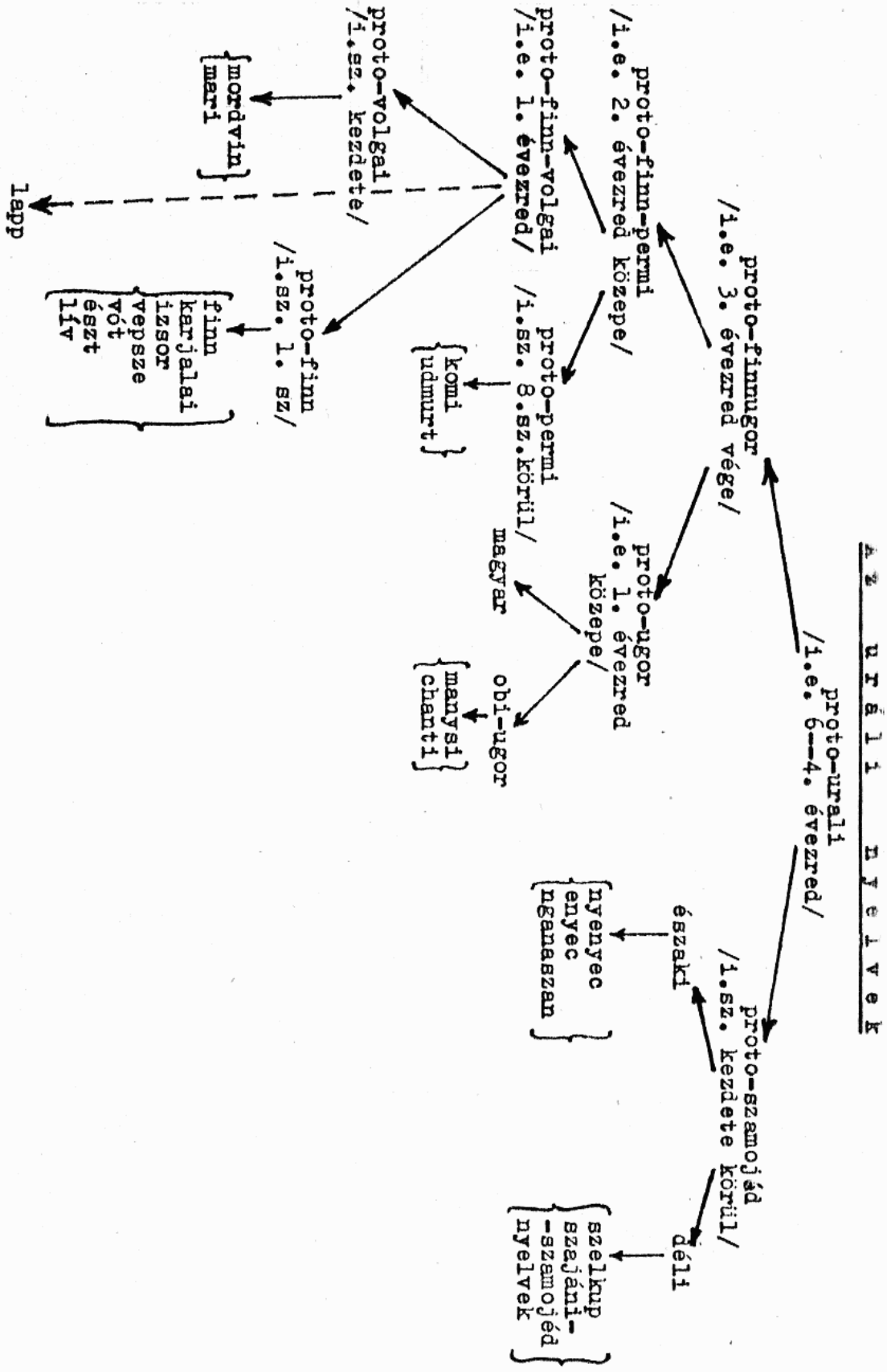
12. Hasonlítsd össze a következő grúz és magyar mondatokat!

Gusin patara cign- -eb -sz kithulob -d -i.
Tegnap kis könyv -ek -et olvas -t -ál.

Gusin patara cign- -sz kithulob -d -i -t.
Tegnap kis könyv -et olvas -t 2.sze- többes
mély szám

Mondhatjuk-e a mondatok felépítésének hasonlósága alapján, hogy a grúz és a magyar nyelv egymás rokona? Miért?

13. A rokon nyelvek kapcsolatait az alábbihoz hasonló, családfa-szerű ábrával szokták szemléltetni:

14. Az uráli nyelvek "családfáját" már ismered. Itt hat igen fontos más nyelvcsalád nyelveit látod felsorolva. Ezeket a listákat csak érdekességként írjuk ide, megtanulni nem kell. Ezeken kívül még sok nyelvcsalád van.

Indoeurópai nyelvcsalád

I. Indoiráni ág:

1. Ind nyelvek: Észak- és Közép-India kihalt /szanszkrit, páli, prákrit/ és élő nyelvei /hindusztáni, bengáli, bihari, pandzsábi, radzsasztáni, marathi, oriya, stb./ szengaléz /Ceylon/, cigány.

2. Iráni nyelvek: perzsa, pustu /vagy afgán/, kurd, tadzsik.

II. Tokhár /kihalt nyelv Kelet-Turkesztánból/.

III. Hettita /kihalt/

IV. Örmény.

V. Görög.

VI. Albán.

VII. Itáliai nyelvek:

a/ latin, oszk, umber /kihalt nyelvek/,

b/ újlatin vagy román nyelvek: olasz, szárd, spanyol, katalán, portugál, francia, provanszál, rétoromán /vagy ladín/, dalmát, román, moldvai.

VIII. Kelta nyelvek: ír, breton, gael, welsh

IX. Germán ág:

1. Keleti germánok: gót, vandál, herul, gepida, burgund /kihalt nyelvek/.

2. Északi germánok: izlandi, norvég, dán, svéd.

3. Nyugati germánok: holland, flamand, alnémet, felnémet /irodalmi német/, fríz, angol, jiddis.

X. Balti szláv ág:

1. Balti nyelvek: óporosz /kihalt/, lett, litván.

2. Szláv nyelvek:

a/ Keleti szláv: orosz, ukrán, belorusz.

b/ Nyugati szláv: lengyel, cseh, morva, szorb /vend/, poláb /kihalt/.

c/ Déli szláv: bolgár, szerb-horvát, macedón, szlovén.

Altáji nyelvcsalád

I. Török ág:

csuvas, csagetáj, szojót /tuvai/, karagasz, kojtal, ojrót, sór, szagáj, karakalpak, kirgiz, karakirgiz, nagaj, kazáni tatár, krimi tatár, üzbég, türkmén, oszmánli, jakut.

II. Mongol ág:

keleti mongol, khalha mongol /vagy burját/, nyugati mongol /vagy orját ill. kalmik/, mogul, dahur.

III. Tunguz ág:

déli tunguz /mandzsu, gold, orocson, udehe, orok/, északtunguz /evenki, even vagy lamut, negidál, szolon/.

Szemita-hamita nyelvcsalád

I. Szemita ág:

keleti csoport /a kihalt akkád vagy asszír/, nyugati csoport /héber, arameus, a kihalt föníciai és pun/, déli csoport /arab és az etióp nyelvek/.

II. Hamita ág:

libiai berber nyelvek /pl. kabil/, kusita nyelvek /pl. szomáli/, a kihalt óegyiptomi és kopt.

Sino-tibeti nyelvcsalád

kínai, thai nyelvek, tibeti nyelvek, burmai nyelvek.

Kaukázusi nyelvcsalád

Északi csoport: csecsen, lezg, ingus, avar, dido, adige, lák, kabard, abház, sab.

Déli csoport: grúz, megrel, szván.

Dravida nyelvcsalád

tamil, telugu, malajalam, kuruk, kanara, tulu, kolami, badaga stb.

XVII.

A nyelvek sokfélesége

I. Nézzük meg, hogyan fejezik ki ugyanazt a gondolatot különböző nyelveken!

Magyar: Nem ért-i, a-mi-t mond-ok.

Grúz: Ar icisz, rászac vambob.

<u>ar</u>	<u>ici-</u>	<u>-sz</u>	<u>ra-</u>	<u>-sz-</u>	<u>-ac</u>	<u>v-</u>	<u>-amb-</u>	<u>-ob</u>
nem	tud-	"egyes sz.3.sz"	mi-	-t	"vonatk. névm.jel."	"1.sz."	mond-	"folyama- tos"

Kínai: Vo suo-hua ta pu tung.

<u>Vo</u>	<u>suo-</u>	<u>-hua</u>	<u>ta</u>	<u>pu</u>	<u>tung</u>
én	mond-	-beszéd	ő	nem	ért

Olasz: Non capisce di che cosa parlo.

<u>non</u>	<u>capisc-</u>	<u>-e</u>	<u>di</u>	<u>che</u>	<u>cosa</u>	<u>parl-</u>	<u>-o</u>
nem	ért-	"jelen, egyessz. 3.sz."	-ről	milyen	dolog	beszél-	"jelen egyessz. 1.sz."

Takelma indián: Anijokkoinehdek.

<u>ani--</u>	<u>jokkoi--</u>	<u>ne-</u>	<u>-h-</u>	<u>-dek</u>
nem	tud-	mond-	-ás	enyém

Japán: /Ano hitova/ vatasiga hanaszu kotoo sirimaszen. /Az ano hitova nem kötelező/.

<u>ano</u>	<u>hito</u>	<u>va</u>	<u>vatasi</u>	<u>ga</u>	<u>hanasz-</u>	<u>-u</u>
az az	ember	"erről van szó"	én	"alany- eset"	beszél-	"állító kijelen- tő mód, jelen, tegezve"

<u>koto</u>	<u>o</u>	<u>sir-</u>	<u>-imasz-</u>	<u>-en</u>
dolog	"tárgy- eset"	tud-	"kijelentő mód, jelen, magázva"	"tagadás ragja"

Német: Er versteht nicht, was ich sage.

<u>er</u>	<u>versteh-</u>	<u>-t</u>	<u>nicht</u>	<u>was</u>	<u>ich</u>	<u>sag-</u>	<u>-e</u>
ő	ért-	"jelen, egyessz. 3.sz."	nem	mi	én	mond-	"egyessz. 1.sz."

"him-
nem"

Koreai: /Kunun/ nega muoszul marhanundzsi morumnida. /A kunun nem kötelező./

<u>ku-</u>	<u>-nun</u>	<u>ne-</u>	<u>-ga</u>	<u>muosz-</u>	<u>-ul</u>	<u>mer-</u>	<u>-ha-</u>
az	"erről van szó"	én	"alany eset"	mi	"tárgy-eset"	beszéd-	csinál-

<u>-nun-</u>	<u>-dzsi</u>	<u>mor-</u>	<u>-umnida</u>
"egyidejű melléknévi igenév"	"főnév, jelentése: vajon"	nem-tud	"állító kijelentő mód, jelen, magázva"

Angol: He does not understand what I am speaking about.

<u>he</u>	<u>do-</u>	<u>-es</u>	<u>not</u>	<u>understand</u>	<u>what</u>	<u>I</u>	<u>am</u>	<u>speak-</u>
ő	csinál	"jelen, egyessz."	nem	ért	mi	én	vegyok	beszél
"hím-nem"	"segéd-igeként"	3.sz."						

<u>-ing</u>	<u>about</u>
"egyidejű melléknévi igenév"	-ről

Orosz: Он не понимает, о чём я говорю.

<u>Он</u>	<u>не</u>	<u>понима-</u>	<u>-ет</u>	<u>о</u>	<u>чём</u>	<u>я</u>
ő	nem	ért-	"jelen, egyessz. 3.sz."	-ről	"a mi ragozott alakja"	én
"hímnem"						

<u>говор-</u>	<u>-ю</u>
beszél-	"jelen, egyessz. 1.sz."

Francia: Il ne comprend pas ce que je dis.

<u>Il</u>	<u>ne</u>	<u>comprend</u>	<u>pas</u>	<u>ce</u>	<u>que</u>	<u>je</u>	<u>dis.</u>
ő	nem	ért	nem	az	mi	én	mondok

a/ Számoljátok meg, melyik nyelvben hány szó szerepel a mondatban!

b/ Keressük meg azokat az eseteket, amikor a szavak nem bonthatók tőre és toldalékokra! Mely nyelvekre jellemző ez?

c/ Melyek azok a nyelvek, ahol egy toldalék csak egy jelentésmozzanatot hordoz, és melyek azok, ahol egy toldalékre több jelentésmozzanat is jut?

d/ Melyek azok a jelentésmozzanatok, amelyeket minden mondatban megtalálasz?

e/ A fentieken kívül még más jelentésmozzanatok is vannak az egyes mondatokban. Az adott nyelven a mondatot nem lehet megalkotni anélkül, hogy ezeket ki ne fejezzük. Gyűjtsd össze ezeket nyelvenként!

2. Állapítsd meg, milyen módon fejeződnek ki az alábbi példákban azok a jelentésmozzanatok, amelyeket a magyar nyelv toldalékokkal fejez ki.

a/ német: sprechen	beszélni
spricht	beszél
sprach	beszélt /múltidő/
gesprochen	beszélt /melléknévi igenév/
Spruch	mondás
Sprüche	mondások

b/ arab:	kátab	írt
	kitáb	könyv
	kátib	íródeák
c/ angol:	sing	énekelni
	sang	énekelte /múltidő/
	sung	énekelte /múltidejű melléknévi igenév/
	song	ének
d/ orosz:	окно /aknó/	ablak
	окна /ókna/	ablakok
	окон /ókan/	ablakoknak a ...
	окна́ /akná/	ablaknak a ...
	друг	barát
	друзья	barátok
	дружба	barátság

A tipológiai elemzéskor eltekintünk a hangalak és a jelentés különbségeitől, és csak a szerkezet azonosságait és különbözőségeit vizsgáljuk.

A toldalékoló /agglutináló/ nyelvek legfontosabb szerkezeti sajátossága, hogy a tőhöz attól világosan elkülöníthető toldalékok járulnak, és többnyire ezekkel fejezik ki a mondatbeli viszonyokat valamint a szójelentés megváltozását.

Az elszigetelő /izoláló/ nyelvek általában változatlan szótöveket, szavakat illesztnek egymás mellé. A szavak mondatbeli szerepét nagyrészt sorrendjük fejezi ki.

A hajlító /flektáló/ nyelvekben a mondatbeli viszonyokat és a szavak jelentésváltozásait a szótövek hangjaiban létrejövő változás jelöli, illetőleg ez az egy változás egyszerre több irányban is módosítja a jelentést.

A bekebelező /poliszintetikus/ nyelvekben egyetlen szón belül nagyon sok nyelvtani viszony fejeződhet ki, egy mondat gyakran egyetlen szóból áll.

Minden nyelvben több típus sajátosságai keverednek, de közülük az egyik uralkodó.

II. Feladatok

1. Hasonlítsuk össze a következő szavakat!

magyar:	<u>írni</u>	<u>író</u>	<u>írónak</u>	<u>írók</u>	<u>íróknak</u>	<u>írás</u>
orosz:	<u>писать</u>	<u>писатель</u>	<u>писателю</u>	<u>писатели</u>	<u>писателям</u>	<u>письмо</u>
angol:	<u>write</u>	<u>writer</u>	<u>to /the/ writer</u>	<u>writers</u>	<u>to /the/ writers</u>	<u>writing</u>
grúz:	<u>/cere/</u>	<u>mcerali</u>	<u>mceralsz</u>	<u>mcerlebi</u>	<u>mcerlebsz</u>	<u>cera</u>

Miben különbözik az angol részeshatározó kifejezése a többi háromtól?

A főnév számának és a részeshatározós eset kifejezésének szempontjából miben tér el az orosz nyelv a többi háromtól?

Miben tér el a többi háromtól az író jelentésű szó képzése a grúz nyelvben?

2. Az asztal szó különböző alakjai a következőképpen alakulnak az orosz, az angol és a grúz nyelvben:

magyar:	<u>asztal</u>	<u>asztallal</u>	<u>asztalok</u>	<u>asztalokkal</u>
orosz:	<u>стол</u>	<u>столом</u>	<u>столы</u>	<u>столами</u>
angol:	<u>/the/ table</u>	<u>with /the/ table</u>	<u>/the/ tables</u>	<u>with/the/ tables</u>
grúz:	<u>magida</u>	<u>magidit</u>	<u>magidebi</u>	<u>magidebit</u>

Az alakok összehasonlításával és az előző feladat megoldására is támaszkodva próbálj válaszolni az alábbi kérdésre:

Melyik nyelvtípus tulajdonságait fedezhetjük fel a magyar főnévragozásban, melyikét az oroszban, az angolban, a grúzban?

3. Az alábbi szavak a Kelet-Afrikában beszélt szuahéli nyelvből valók. A szavak összehasonlítása után válaszolj a kérdésekre!

atanipenda	/ɔ/ szeretni fog engem
atakupenda	/ɔ/ szeretni fog téged
atempenda	/ɔ/ szeretni fogja /ɔt/

atatupenda	/ɔ/ szeretni fog minket		
atavapenda	/ɔ/ szeretni fogja őket		
nitakupenda	szeretni foglak	atanipiga	ütni fog engem
nitampenda	szeretni fogom /ɔt/	atakupiga	ütni fog téged
nitavapenda	szeretni fogom őket	atampiga	ütni fogja
utanipenda	szeretni fogsz /engem/	ananipiga	üt engem
utampenda	szeretni fogod	anakupiga	üt téged
tutampenda	szeretni fogjuk	anampiga	üti
vatampenda	szeretni fogják		

a/ Sorold fel az egyes személyekre utaló jeleket!

b/ Mi a két igető?

c/ Mi jelöli a jövő időt és mi a jelen időt?

d/ Hol van az alany és hol a tárgy személyére utaló jel helye?

e/ Milyen nyelvtípusra jellemző az igék felépítése a szuahéli nyelvben?

4. A nutka indiánok a következőképpen fejezik ki azt, hogy néhány kis tűz égett a házban:

, Inikvihlminihiszita.

Ez az egyetlen szóból álló mondat a következő elemekből épül fel:

<u>inikv-</u>	<u>-ihl</u>	<u>-minih</u>	<u>-isz</u>	<u>-it</u>	<u>-a</u>
<u>tűz</u> vagy	<u>házban</u>	többes	kicsi-	múlt	jelentő
<u>égni</u>	jelentésű	szám	nyitó	idő	mód
	képző		képző		

A példa alapján milyen típusú nyelv a nutka?

5. Törökül A gyerekek Ankarában vannak mondat a következőképpen hangzik:

Cocuklar Ankarada dirlar.

Az elemek jelentése:

<u>cocuk</u>	<u>-lar</u>	<u>Ankara</u>	<u>-da</u>	<u>dir</u>	<u>-lar</u>
<u>gyerek</u>	többes szám	<u>Ankara</u>	<u>-ban</u>	<u>van</u>	<u>-nak</u> tbsz. 3.sz. igerag

Melyik nyelvtípust képviseli a török nyelv a fenti példa alapján?

6. Vizsgáld meg a következő vietnámi nyelvű mondatot:

Hôm qua tôi mua chiếc máy ghi âm mới. "Tegnap egy új magnetofont vettem."
A mondat elemenkénti fordítása:

<u>Hôm</u>	<u>qua</u>	<u>tôi</u>	<u>mua</u>	<u>chiếc</u>	<u>máy</u>	<u>ghi</u>	<u>âm</u>	<u>mới</u>
nap	elmúlik	én	vásárol	darab	gép	lejegyez	hang	új

Milyen típusú nyelv a vietnámi?

7. Az alábbi mondatok alapján állapítsd meg, milyen típusú a német és a latin nyelv!

a/ német:

Ich sehe meinen Bruder.

Látom a fivéremet.

Ich sehe meinen Brüder.

Látom a fivéreimet.

Ich sah meinen Bruder.

Láttam a fivéremet.

Ich sah meinen Brüder.

Láttam a fivéreimet.

b/ latin:

Miles nuntium accipit.

A katona hírt kap.

Milites nuntium accipiunt.

A katonák hírt kapnak.

Miles nuntium accepit.

A katona hírt kapott.

Milites nuntium exceperunt.

A katonák hírt kaptak.

8. Az alábbi grúz mondatokat magyar fordításukkal összehasonlítva próbáld meg megállapítani, hogy

a/ mitől függ a mondat alanyának alakja a grúz nyelvben?

b/ milyen viszony áll fenn az alany és a tárgy alakjai között?

Megida kedeltan idga.	Az asztal a falnál állt.
Petre kedeltan idga.	Péter a falnál állt.
Petrem megida kedeltan midga.	Péter az asztalt a falhoz állította.
Petre Moszkovsi iko.	Péter Moszkvában volt.
Pavle Moszkovsi iko.	Pál Moszkvában volt.
Pavlem Petre Moszkovsi gagzavna.	Pál Pétert Moszkvába küldte.
Petrem dahata Pavle.	Péter lerajzolta Pált.
Pavlem dahata Petre.	Pál lerajzolta Pétert.

9. Figyeld meg a következő szavakat!

indonéz:

penting	fontos	kepentingan	fontosság
djadjah	elnyom	pendjadjahan	elnyomás

grúz:

kartveli	grúz ember	szakartvelo	Grúzia
szadili	ebéd	szaszadilo	ebédlő
daradzsi	ór	szadaradzso	órség, órhely
bneli	sötét	szibnele	sötétség
boroti	gonosz	sziborote	gonoszség
szcrapi	gyors	sziszcrape	gyorsaság

a/ Mi a sajátossága a jobboldali oszlopban levő szavak toldalékainak?
/A baloldali grúz szavakban a szóvégi -i nem tartozik a szó tövéhez, hanem toldalék: az alanyeset ragja!/

b/ Írd ki ezeket a toldalékokat!

10. Írd ki a jobboldali oszlop szavaiban található toldalékokat az alábbi szavakból:

bontok /a Fülöp-szigeteken beszélt nyelvek egyike/:

fikasz	erős	fumikasz	erősödik, erőssé válik
kilad	vörös	kumilad	vörösödik, vörössé válik
bato	kő	bumato	kővé válik
fuszul	ellenség	fumuszul	ellenséggé válik

khmer /Kambodzsában beszélt nyelv/:

tyang	akar	tyamngang	akarat
dam	ültet	damnam	növény
szoum	kér	szmoum	koldus
tyam	vár	tymam	őr

Mi a sajátosságuk ezeknek a toldalékoknak?

11. A kínai nyelvnek milyen jól ismert sajátosságait emeli ki Weöres Sándor a Kínai templom című versében?

Szent	fönn	Négy	majd
kert	lenn	fém	mély
bő	tág	cseng:	csönd
lomb:	éj	Szép,	leng,
tárt	jó,	Jó,	mint
zöld	kék	Hír,	hűlt
szárny,	árny.	Rang,	heng

12. Képzeljétek el, hogy egy nyelv /nevezzük ezt a kitalált nyelvet maduba nyelvnek/ a következő szavakat tartalmazza:

<u>buru</u>	hús	<u>rofo</u>	vaddisznó
<u>malabo</u>	fiú	<u>granor</u>	öl
<u>kat</u>	-val, -vel	<u>sissa</u>	dárda
<u>ngokor</u>	eszik	<u>ala</u>	aki, ami, amely/ik/
<u>sabara</u>	kés	<u>csador</u>	lát
<u>dabor</u>	vég	<u>dalla</u>	lány
<u>datoburu</u>	szarvashús		

Ilyen mondatokat lehet mondani ezen a nyelven:

Malabo ngokor datoburudzsa kat sabara.

"A fiú késsel eszi a szarvashúst."

Malabo, ala rofodzsa kat sissa granor, datoburudzsa ngokor kat sabara.

"A fiú, aki a vaddisznót dárdával öli meg, szarvashúst eszik késsel."

Ezek alapján fordítsd le a következő mondatokat madubáról ill. madubáral

Rofo granor datodzsa kat sisse.

Dato csador malabodzsa, ala ngokor burudzsa.

A fiú dárdával öli meg a szarvast.

A lány látja a vaddisznót, amelyik szarvashúst eszik.
